

tidsskrift.dk

Christian I og forholdet til Sverige 1448-1454

Historie/Jyske Samlinger, Bind Ny række, 14 (1981)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/ho/ho_nrk_0014-PDF/ho_nrk_0014_74063.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=74063>

pdf genereret den : 28/5-2008

Christian I og forholdet til Sverige 1448-1454

Af Poul Enemark

Når forskningen hidtil har beskæftiget sig relativt lidt med divergerende politiske opfattelser i det danske rigsråd og højaristokrati i 1400-tallet, skyldes det formodentlig den beklagelige kendsgerning, at rigsrådsmøderne så at sige ikke har sat sig spor i det overleverede kildemateriale, hvilket hæmmer mulighederne for at belyse en afgørende fase i den politiske beslutningsproces mellem konge og rigsråd. Lektor ved Aarhus Universitet, dr.phil. Poul Enemark påviser her divergerende synspunkter i rigsråds-kredsen, som Christian I måtte tage hensyn til – men også kunne spille på – i sin politiske siksak-kurs imod erhvervelsen af Sveriges krone. Artiklen behandler perioden 1448-1454; en fortsættelse vil føre udviklingen frem til 1457.

Vi Christiern med guds nåde Danmarks, Norges, Venders og Goters konge, greve i Oldenborg og Delmenhorst, gøre vitterligt »at why vdi wort mene elskeleghe rads nerwarelse, som ære –«, hvorpå følger 27 navngivne rigsråder¹. Således indleder Christian I en kvittering udstedt med rigsrådets billigelse 23. nov. 1451 fra Antvorskov kloster til hr. Eggert Frille, rigsråd og kammermester for aflagt regnskab. Det er yderst sjældent, man i 1450'erne har chancen for – som her så at sige – at være til stede ved et rigsrådsmøde. Hvis der ikke affattedes breve, der rent ud meddeler, at rigsrådet var samlet, satte rigsrådsmøderne sig intet spor i kildematerialet. Vi kan knap nok tids- eller stedfæste dem, endsige følge meningsudvekslingerne på møderne. Denne brist i selve kildeoverleveringssituationen gør det overordentlig vanskeligt at bedømme den magtkamp, man må formode har udspillet sig på rigsrådsmøderne mellem konge og rigsråd eller mellem divergerende opfattelser i rådet. Det er yderst uheldigt, at en så afgørende fase i den politiske beslutningsproces næsten totalt er unddraget eftertidens iagttagelser, fordi det let vil føre til en forenklet opfattelse af tidens regeringsfunktion, enten fordi man helt overser, at uenighed kan være kommet til orde på rigsrådsmøderne eller også begrænser sig til at regne med de principielle forskelle i anskuelser

1. Diplomatarium Christierni Primi. Samling af Aktstykker, Diplomer og Breve henhørende til Kong Christiern I's Historie. Ved H. Knudsen. Udg. C.F. Wegener Kbh. 1856 (cit. DCP) nr. 31.

mellem konge (regimen regale) og det samlede rigsrådskorpus (regimen politicum)². Der levnes derved dårligt plads til divergerende politiske anskuelser og interne gruppedannelser i rigsrådet, som det måtte være nærliggende for regenten at spille på. Der synes absolut ingen grund til at antage, at der altid skulle have hersket enighed mellem rigsrådets medlemmer om regeringens mål og midler, så det må – uanset den uheldige kildeoverleveringssituation – blive en nærliggende opgave for eftertiden bedst muligt at belyse den magtkamp, der må have udspillet sig i den politiske beslutningsproces³.

Bemeldte rigsrådsmøde var oprindelig berammet til at åbnes 18. nov. 1451 i Slagelse, hvilket fremgår af et indkaldelsesbrev til Niels Eriksen (Gyldenstjerne) til Langtind⁴. Til trods for kongens indstændige opfordring: »forsømer thet engelund«, mødte Niels Eriksen nu ikke til rigsrådsmødet og havde måske sine grunde til at udeblive. I alt fald måtte der samme dato som kvitteringen til Eggert Frille skrives til Niels Eriksen om i henhold til rigsrådets vedtagelse at inddrive landehjælp fra almuen i sine vestjyske len og sende kongen beløbet i rede penge og naturalier inden kyndelmisse (2/2) 1452⁵. Landehjælpen af lenene var et led i udrustningen til den forestående krig mod Karl Knutsson efter, at de dansk-svenske forhandlinger var bristet i sommerens Avaskærmøde. Men hvilke stridspunkter var der egentlig kongerne imellem? Et kort tilbageblik vil nok bedst afdække problemerne⁶.

Fra kongevalgene 1448 til Avaskærmødet 1451

Godt en måned efter Karls kroning i Uppsala 28. juni 1448 stod en svensk hær på Gotland, der var i ekskongen Erik af Pommerns besiddelse⁷. Erik fastholdt stadig kravet på tronretten til de 3 unionsriger og ønskede

2. E. Lönnroth: Sverige och Kalmarunionen 1397-1457. Göteborg 1934/1968 (især s. 29ff) har fremhævet disse begrebers gyldighed i Norden i 1400-tallet.

3. P. Enemark: Kriseår 1448-1451. En epoke i nordisk unionshistorie. Kbh. 1981 (især s. 238ff) har påpeget problemerne ved kildeoverleveringen.

4. Missiver fra Kongerne Christiern I's og Hans's Tid. Udg. W. Christensen Kbh. 1912-14 (cit. Miss) I nr. 5.

5. Miss I nr. 6.

6. Kort oversigt i P. Enemark: Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunions epoke 1397-1521 Kbh. 1979 s. 42-55. Nye synspunkter grundigere belyst i samme: Kriseår 1981 passim.

7. Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver. Saml. och utg. C.G. Styffe Sthlm. 1870 (cit. BSH) III nr. 1, jfr. Enemark 1981 s. 110f.

konflikten med sine tidligere undersåtter afgjort ved en voldgiftsdom⁸. Det havde ikke gjort det lettere under Kristoffer af Bayern at få en ordning med Erik, at man både fra svensk og dansk side gjorde krav på øen⁹.

Christian måtte derfor straks, da han i november 1448 mødtes med sit danske rigsråd protestere mod det svenske angreb på Gotland¹⁰. I propagandaskrivelsen til Østersømagterne vendte han sig imidlertid ikke blot mod det danske angreb på øen. Han hævdede tillige, at Karls svenske kongevalg var et brud på unionsaftalerne og beskyldte derfor Karl for at have adskilt rigerne Danmark og Sverige¹¹. Karl nægtede ikke direkte, at hans valg var et brud på indgåede unionsaftaler, men forsikrede, at det var i overensstemmelse med Sveriges lov¹². Der er næppe tvivl om, at Christian oprindelig var udset som unionskandidat, så Karls uforudsete svenske kongevalg betød et kendeligt skår i hans fremtidsudsigter¹³. Christian kunne dog vanskeligt gå videre i sin propaganda, for nogen tronret i Sverige kunne han selvsagt ikke påberåbe sig.

Karls valgpropaganda var navnlig rettet imod truslen fra Erik, og angrebet på Gotland har sikkert haft bred svensk opbakning¹⁴. Derfor er den kraftige danske reaktion og udsigten til et dansk militært indgreb på øen, når besejlingsforholdene tillod det engang i foråret 1449 måske kommet som en ubehagelig overraskelse for flere svenske rigsråder. Det kunne forklare den ændrede svenske kurs, der indtrådte ved fredsaftalen 22. december 1448 med Erik, som 20/4 1449 skulle afstå øen og Visborg

8. G.A. Lögdberg: *De nordiske konungarna och Tyska orden 1441-1457*. Upps. 1935 s. 21-51, især s. 25ff, J.E. Olesen: *Rigsråd-kongemagt-union 1434-1449* Århus 1980 s. 173, 275, Enemark 1981 s. 57ff.

9. Lögdberg 1935 s. 52-81, især s. 80, Olesen 1980 s. 332-51, især s. 347ff, Enemark 1981 s. 60ff.

10. *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis*. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. 1. rk. (1085-1450) Udg. K. Erslev m.fl. Kbh. 1894-1912 (cit. RD I) nr. 7830, DCP nr. 2, *Diplomatarium Norvegicum*. Udg. C.A. Lange m.fl. Chria. 1847- (cit. DN) V nr. 757.

11. *Urkundenbuch der Stadt Lübeck*. Lübeck 1889 – (cit. LUB) VIII nr. 564, *Hanserecesse*. Hrsg. G.v.d. Ropp Leipzig 1876 – (cit. HR) II:3 nr. 473, S. Kraft: *Slaget på Brunkeberg ur handelspolitisk synspunkt* (sv. *Historisk Tidsskrift* (cit. SHT) 60 1940 s. 129, *Königsbergske Afskrifter 1440-1457* (Rigsarkivet Kbh. cit. KA) nr. 1367f, jfr. herom Enemark 1981 s. 111ff.

12. BSH III s. 112f, om Karls valg se Lönnroth a.a. s. 232-62, Enemark 1981 s. 14-17, 80-85.

13. *Fremhævet af Enemark 1979 s. 44-46 og 1981 s. 1-7, 20f, 103-08 over for dansk forsknings traditionelle opfattelse, at henvendelsen til Adolf og Christian betød brud med unionen til fordel for hensynet til Sønderjylland, hvilket også Olesen vender sig imod (a.a. s. 379ff, især s. 383).*

14. Lönnroth a.a. s. 261f, Enemark 1981 s. 86, 92-95.

til svenskerne mod i stedet at få Borgholm med Öland som livstidsforle-
ning af Sveriges krone¹⁵. Efter denne plan ville Sverige nå at sikre sig
Visborg og Gotland inden det aftalte Halmstadmøde med danskerne,
hvilket ville give en god forhandlingsposition om øen. Men det skulle
ikke komme til at gå efter den svenske plan.

Erik tog kontakt med Christian, og en dansk flåde ankom i april før
aftalens udløb¹⁶. Erik overdrog nu Visborg til en dansk besætning og
forlod øen med løfte om senere at få overdraget de 3 lolland-falsterske
slotte Ravensborg, Ålbolm og Nykøbing og en årlig udbetaling på 10.000
rhinske gylden¹⁷. Det forlød, at Erik for denne pris var villig til tillige at
overdrage Christian sin tronret til de 3 nordiske riger¹⁸. Det måtte fore-
komme Christian fristende ad denne vej at tilkøbe sig den tronret i nabo-
rigerne, som var gået hans næse forbi, da det fælles unionskongevalg
aldrig blev realiseret. Men i hans danske rigsråd kunne der næppe skaffes
tilslutning til, at en tronret kunne købes hos den afsatte monark¹⁹. Det
fyrstelige arve- og regeringsprincip, regimen regale, havde man én gang
for alle gjort op med ved afsættelsen af Erik i 1439. Eriks plan blev aldrig
realiseret.

En dansk-svensk konfrontation om Gotland var næppe særlig populær
hverken i svenske eller danske aristokratiske kredse, men en brødrekrig
om den svenske trone måtte i alt fald for enhver pris undgås. I det danske
rigsråd må røster have lydt for at afvikle krigspolitikken og gå forhandlin-
gens vej. Den 18. juli 1449 indgik danske og svenske styrker på Gotland
ledet af Oluf Akselsen (Thott) og Magnus Gren en fredsaftale om mili-
tært status quo: øen og Visby på svenske og Visborg på danske hænder,
indtil et dansk-svensk rigsrådsmøde i Halmstad maj 1450 havde afgjort
Gotlands nationale tilhørsforhold²⁰. Traktaten, indgået umiddelbart før
Christian ankom med sin store fyrsteflåde, spillede ham de militære

15. Sveriges Traktater med främmande magter jemte andra dit hörande handlingar. Utg. O.S. Rydberg Sthlm. 1895 (cit. ST) III nr. 488a. Om ændringen i svensk politik se Enemark 1981 s. 121f.

16. F.H. Jahn: Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne fra Kong Oluf og Dronning Margrethe indtil Kong Hanses Død. Kbh. 1835 s. 525.

17. Die Chroniken der deutschen Städte v. 14. b.i. 16. Jahrhundert 30: Lübeck IV Leipzig 1910 (cit. CdS 30) s. 85f, Nya eller Karls-krönikan (Svenska Medeltidens Rim-krönikor II) Utg. G.E. Klemming (Saml. utg. Svenska fornskrifts-sällskapet XVII:2) Sthlm 1866 (cit. KK) vers 7707-19.

18. KA s. 1425-28.

19. Jeg er uenig med Olesen (a.a. s. 405), der antager, at denne plan havde opbakning i det danske rigsråd. Derimod passer den helt selvfølgelig ind i Eriks betragtningsmåde. Når planen ikke realiseredes, må modstanden netop søges i det danske rigsråd.

20. ST III nr. 488c s. 217f.

trumfer af hånden, netop som han stod med overmagten. Her var demonstreret en kløft i den danske politik mellem fortsat kongelig krigskurs og rigsrådets nye fredslinie. Christian anerkendte da heller ikke traktaten uden videre²¹.

En ny aftale af 31. juli 1449 fastholdt ganske vist de planlagte fredsforhandlinger i Halmstad, men status quo-aftalen blev sløjft, og den svenske hær måtte forlade Gotland, som herefter faktisk var i dansk besiddelse, selvom Halmstadmødet skulle træffe den endelige afgørelse²². Skønt Christian således fik lov at udnytte sin militære overlegenhed til en øjeblikkelig besættelse af Gotland, så var der i alt fald sat bom for en fortsættelse af krigen med henblik på kampen om den svenske trone. Det danske rigsråd havde afgørende ændret kurs, og Christian havde bøjet sig.

På det tidspunkt havde det norske rigsråd allerede valgt Christian til norsk konge, og på et rigsrådsmøde i Marstrand udstedte han 3. juli 1449 en håndfæstning²³. Kroningen i Trondheim blev planlagt til den følgende sommer, og ærkebiskop Aslak Bolt og Sigurd Jonsson udnævntes til rigsforstandere i henholdsvis det nordenfjeldske og søndenfjeldske Norge under Christians fravær²⁴.

Karl havde dog også sine tilhængere i Norge, bl.a. Erik Sæmundsson, lensmand på Tønsberghus og Hamarbispren Gunnar Thorgardsson. I oktober 1449, mens Christian var optaget af kroningsfest og bryllup i København, kom Karl selv til Norge med en lille hær²⁵. Han hylledes i flere østnorske bygder og kronedes den 20. november i Trondheim af ærkebiskop Aslak Bolt, der efter en konflikt med lensmanden på Akershus, Hartvig Krummedige, havde svigtet Christians sag²⁶.

På Halmstadmødet vedtog danske og svenske rigsråder en evig freds- og unionsakt af 13. maj 1450, men forudsætningerne var, at Karl måtte give afkald på Norge og overdrage al sin ret i dette rige til Christian²⁷. De

21. Enemark 1981 s. 130f, besynderligt nok helt overset af den ældre forskning, der var så optaget af forræderibeskyldningen mod Magnus Gren (se herom Enemark 1979 s. 47f), der først afvises af Lönnroth (a.a. s. 270f).

22. ST III nr. 488d eller DCP nr. 9.

23. DCP nr. 5, Norges Gamle Love 2.rk. II:1: Statens Lovgivning 1448-1482. Udg. A. Taranger m.fl. Chria. 1914 (cit. NGL 2. rk. II:1) s. 4-16.

24. DCP s. 7. Om Christians no. kongevalg se især O.J. Benedictow i Norges historie. Red. K. Mykland. Bd. 5 1977 s. 22-26, Enemark 1981 s. 168-77.

25. KK v. 7967-74.

26. NGL 2.rk. II:1 s. 16-19, 22-26. Konfrontationen mellem Aslak og Krummedige se DN III nr. 808 eller Nye Danske Magazin (cit. Nye DM) VI s. 31-33.

27. DCP nr. 14, 16, ST III nr. 490-91.

danske forhandlere har med vægt kunnet henvise til den indgåede fredsaftale af 31. juli 1449 på Gotland, der garanterede, at kongerne i stilstandsperioden fra traktaten frem til 11. november 1450 ikke skulle skade modpartens rige(r) og indbyggere²⁸. Karls indtog og tronkrav i Norge kunne dårligt opfattes som andet end et klart brud på denne bestemmelse.

Har de svenske og danske rigsråder i Halmstad således betragtet deres norske rådskollegers valg af Christian i sommeren 1449 som Norges legale kongevalg, levnes de efterfølgende begivenheder til gunst for Karl sådan set ingen retsgyldighed, men man har åbenbart ment det hensigtsmæssigt at binde Karl selv til et konkret afkald²⁹. På et møde i Arboga 10. juni 1450 pressedes Karl til dette afkald af en overvældende majoritet af det svenske højaristokrati. Han fastholdt dog sin kongetitel i Norge, selvom han lovede ikke at gøre sine tronkrav gældende under forudsætning af fred mellem rigerne³⁰. Dette var utvivlsomt et slag imod Halmstadmødets enige underkendelse af, at Karl overhovedet havde nogen tronret i Norge. Det danske rigsråd protesterede da også i brev af 29. november 1450 til det svenske rigsråd over afkaldets form³¹.

Som Halmstadmødets deltagere havde stadfæstet det norske rigsråds valg af Christian, bekræftede de også det svenske rigsråds retmæssige valg af Karl til trods for unionsbruddet. Dette standpunkt var i strid med den danske opfattelse i efteråret 1448. Det var det danske rigsråds omkostning for at bevare fredskursen fra sommerens Gotlandsoverenskomst 1449. Men for Christian, der havde fået stillet en unionstrone i udsigt, har det utvivlsomt været en skuffelse, og – set fra hans fyrstelige synspunkt – fornemtlig også helt urimeligt³².

Endnu værre for Christian var dog sikkert unionsaktens tronfølgestemmelser, der helt sidestillede de to kongeslægters chancer for at erhverve unionstronen. Når den første konge døde, skulle det kongeløse rige afgøre, om man ville vælge kongen i det andet rige eller lade riget styre ved rigsforstander(e), til også den anden konge døde. Derpå skulle Danmark og Sverige vælge fælles konge blandt de afdøde kongers sønner, om sådanne fandtes, ellers en egnet person født i et af rigerne, men ikke en udlænding³³. At forhandlingerne således skulle åbne unionschan-

28. DCP s. 14 el. ST III s. 220.

29. Enemark 1981 s. 180-82.

30. ST III s. 238f.

31. ST III s. 241 el. NGL 2.rk. II:1 s. 46, jfr. Enemark 1981 s. 184f.

32. Enemark 1981 s. 188f, 227.

33. DCP s. 18-19 el. ST III s. 244f.

cer for Karl og hans eventuelle sønner, oven i købet med forbigåelse af hans egen søn, har Christian næppe forestillet sig³⁴. Rigsrådernes suveræne valgret ved tronledighed blev enormt styrket i Halmstad. I valget mellem to dynastier kunne nu endog ægte kongesønner forbigås. Det var regimen politicums principper, der fejrede triumfer i Halmstad på begge kongers bekostning³⁵.

I forbindelse med Christians norske kroning St. Olavsdag (29. juli) 1450 i Trondheim udstedtes naturligvis et brev af 24 norske rigsråder, der erklærede Karls valg og kroning for ulovlige handlinger³⁶. Døden havde forskånet den gamle ærkebiskop Aslak Bolt for at opleve denne pinlige episode. Men desuden besegledes den dansk-norske forbindelse med en unionsakt udstedt af 26 danske og norske rigsråder 29. august 1450 i Bergen, hvilket kunne opfattes som et sidestykke til den dansk-svenske unionsakt fra Halmstad³⁷. Norge tilsikredes en selvstændig position i unionen, og kongevalget efter Christians død skulle være frit, men dog begrænset til hans sønner, om sådanne fandtes. Hermed ville Bergenunionens valgbestemmelser altså hindre den mulighed for Karls eller hans sønners valg i Danmark med forbigåelse af Christians sønner, som var dukket op i Halmstadunionens tronfølgebestemmelser³⁸.

Gotlandsspørgsmålet blev ikke løst på Halmstadmødet, men udskudt til et nyt dansk-svensk rådsmøde, der fandt sted ved midsommertid 1451 i Avaskær³⁹. Karl havde gerne set en voldgiftskendelse ved fremmede fyrster, og paven havde – muligvis på svensk foranledning – opfordret højesteren i den Tyske ordensstat og et par bisper til at mægle i konflikten⁴⁰. Christian ønskede imidlertid sagen afgjort – som planlagt – i dansk-svensk rigsrådsregi, og det havde han sikkert sine grunde til⁴¹.

Man kunne naturligvis fra dansk side anerkende Karls svenske kongevalg og se bort fra, at det faktisk var et brud på en dansk-svensk unionsaftale, men kunne man også ignorere dronning Dorotheas morgengavebrev

34. Enemark 1981 s. 190, 227.

35. Lönnroth a.a. s. 277f, Enemark 1981 s. 191f, 227, 231.

36. DCP nr. 18 el. DN VIII nr. 342. Om kroningsdatoen er jeg uenig med L. Daac: Kong Christiern Is Norske Historie 1448-1458. Chria. 1879 s. 55f, A. Taranger i Norges Historie fremstillet for det norske Folk v. A. Bugge m.fl. III:2 Kria. 1917 s. 82f og O.J. Benedictow a.a. 1977 s. 45, se Enemark 1981 s. 193 note 5.

37. DCP nr. 21 el. DN VIII nr. 345 el. NGL 2.rk. II:1 nr. 21.

38. Enemark 1981 s. 197f.

39. ST III nr. 490b el. NGL 2.rk. II:1 nr. 14 el. DCP nr. 15.

40. BSH III nr. 15, jfr. Lögdberg 1935 s. 190f, 195f.

41. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Hrsg. F.G. v. Bunge. Riga 1905 (cit. LECUB) XI nr. 119, Lögdberg 1935 s. 201f.

fra hendes ægteskab med Kristoffer i 1445? Ifølge dette brev skulle Dorothea, hvis hun blev enke, nyde indkomsten fra nøje opregnede len i alle 3 riger, og ifald hun blev afskåret fra indtægterne, skulle hun kompenseres ved en affindelsessum på 15.000 rh.gl. fra hvert af rigerne⁴². Hensynet til Dorotheas morgengavekrav var indgået i de oprindelige tronfølgeforhandlinger mellem det danske rigsråd og Christian i 1448, idet et ægteskab mellem Christian og Dorothea ville spare unionsrigerne for affindelsessummen⁴³. Det var derfor nærliggende for Christian, der oktober 1449 havde ægtet Dorothea, at bringe morgengaveproblemet i Sverige op i det danske rigsråd efter, at Halmstadmødet med anerkendelse af Karls svenske kongevalg havde afskåret Dorothea fra hendes svenske lensindkomster.

I det danske rigsråd har man vel vanskeligt kunnet afvise Christians logiske ræsonnement: Affindelsessummen til Dorothea fra Sverige måtte udløses som følge af Halmstadmødets godkendelse af Karls kongevalg. Og eftersom det var en følge af den vedtagne freds- og unionsakt, var det danske standpunkt på mødet – at dette spørgsmål måtte løses før alle andre stridspunkter – meget vanskeligt at afvise⁴⁴. I denne spændte forhandlingsatmosfære er de svenske forhandlere næppe blevet skånet for at høre om Karls meget problematiske afkald i Norge. Der kunne altså fra dansk side peges på to forhold, hvor forudsætningerne for freds- og unionsakten i Halmstad ikke synes at kunne opfyldes fra svensk side. Forhandlingskursen, der indledtes på Gotland juli 1449, var kørt fast, og dens resultat: Halmstadmødets »evige« freds- og unionsakt forliste efter blot 14 måneders levetid. Kongernes politik kan således afdækkes ret nøje, men hvor sikkert tegner de enkelte rigsrådets standpunkter sig?

Krigspolitik veksler med fredskurs

Christians valg støttedes navnlig af ærkebiskop Tue Nielsen i Lund, Roskilde bispestol, Otte Nielsen (Rosenkrantz) til Bjørnholm på Djursland og Oluf Akselsen (Thott) til Vallø. Det var de kredse, der havde ledet regeringen i Kristoffers seneste år⁴⁵. Men nu trådte også broderen Åge Akselsen (Thott) til Hjuleberg i Halland og den under tronvakancen

42. DN VII nr. 426. Om morgengavekravet se G. Carlsson: Drottning Dorotheas svenska morgongåfva (SHT 31 1911 s. 238-68).

43. Enemark 1981 s. 76-80.

44. Enemark 1981 s. 211f.

45. O.N.R. var hofmester, O.A.T. marsk og var tillige med de to bisper kongens testamen-

fungerende kammermester Eggert Frille frem i forreste politiske linie. Otte Nielsen nævnes tidligt som Christians hofmester, Oluf Akselsen betroedes Gotlandsekspeditionen, Åge Akselsen og Eggert Frille forhandlingerne i Norge. Derimod holdt familien Gyldenstjerne sig næsten demonstrativt borte fra Christians tidligste rigsrådssamlinger⁴⁶. Slægten talte ved Kristoffers død ikke mindre end 4 jyske medlemmer, den over 70-årige Erik Nielsen til Tim, hans to brodersønner Henrik Knudsen til Restrup og Boller og Børglumbispen Gert Pedersen af Ågårdlinien, samt Erik Nielsens ældste søn Niels Eriksen til Langtind⁴⁷. I 1438-39 havde familien ført an i bruddet med Erik af Pommern på arveretsprincipperne⁴⁸, og i 1446 ægtede Erik Nielsens yngre søn, Erik Eriksen, Karl Knutssons datter Kristina, et ægteskab, der skulle få endnu mere vidtrækkende konsekvenser end oprindelig tilsigtet⁴⁹.

Da der rejste sig betænkeligheder i det danske rigsråd ved en tronretshandel med Erik af Pommern som grundlag for en krig om den svenske trone, var det derfor nærliggende at tage kontakt med Gyldenstjerne, der pludselig dukker op i Christians omgivelser i juli 1449 forud for Gotlandstogtet⁵⁰. Erik Eriksens to brødre Niels og Peder Eriksen var medudstedere af traktaten 31. juli på Gotland, der skrinlagde krigen mod Karl Knutsson og indledte fredskursen med sigte på Halmstadmødet⁵¹. Gyldenstjerne sluttede op omkring Christian til kroningsfesten, der også overværedes af den aldrende Henrik Knudsen⁵². Otte Nielsen måtte træde tilbage som hofmester, og marskembedet, der gav greb om den militære ledelse, sikredes nu Henrik Knudsens svigersøn Claus Rønnow;

teeksekutorer (K. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Kbh. 1901 s. 215).

46. Til stede ved rigsrådsmødet i København nov. 1448 se RD I nr. 7830, jfr. i øvr. Olesen 1980 s. 395, Enemark 1981 s. 105ff, 133-46.

47. Dansk Biografisk Leksikon (cit. DBL) 3. udg. (Red. Sv. Cedergreen Bech Kbh. 1979-) 5 art. E.N.G., H.K.G. og N.E.G. Om G.P.G. se Erslev i DBL 1. udg. v. C.F. Bricka VI s. 372. Se i øvr. art. Gyldenstjerne i Danmarks Adels Aarbog (cit. DAA) 1926 II s. 8-10, 12, Enemark 1981 s. 26f.

48. Aktstykker vedr. Erik af Pommerns Afsættelse. Udg. A. Hude 1897/1971 nr. 2-5, H. Bruun: Var Udstederne af Opsigelsesbrevet af 23. Juni 1439 alle Rigsraader? (da. Historisk Tidsskrift (cit. DHT) 10. rk. II 1932 s. 84-92), Olesen 1980 s. 89, 92, 112, 137f.

49. RD I nr. 7602, ægteskab indgået 29/9 1446 (H. Gillingstam i Svenskt biografiskt lexikon (cit. SBL) 17 s. 597f), Enemark 1981 s. 33, 68, Olesen 1980 s. 342, Th. Jexlev i DBL 3. udg. 5 s. 413f.

50. RD I nr. 7906, DCP nr. 8, jfr. Enemark 1981 s. 147ff, Olesen 1980 s. 395f.

51. DCP nr. 9 cl. ST III nr. 488d.

52. K. Barner: Familien Rosenkrantz's Historie I Kbh. 1874 Diplom nr. 78 s. 79.

så krigen mod Sverige vanskeligt ville kunne føres uden om Gyldenstjernefløjen i rigsrådet⁵³.

Det er vist nærliggende at tænke på Eggert Frille og Henrik Knudsens to svigersønner Claus og Korfitz Rønnov som formidlere af kontakten til Gyldenstjerneerne i forsommeren 1449. Hr. Korfitz og hr. Eggerts broder Johan Frille indtrådte sandsynligvis i rigsrådet i forbindelse med kroningshøjtidelighederne, der tillige skaffede Johan Frille ridderslaget, og kort efter nævnes han i øvrigt som lensmand på Ålholm, der blev ledigt, da Oluf Akselsen overtog Visborg⁵⁴. Det er sandsynligvis også i forbindelse med kronings- og bryllupsfestlighederne, at Eggert Frille, der i forvejen var lensmand på Hindsgavl, nu tillige fik København slot, mens Evert Moltke flyttedes til Nykøbing (Falster)⁵⁵. Selvom Otte Nielsen aldeles ikke var i unåde, er det dog tydeligt, at Eggert Frilles og Claus Rønnovs position i rigsrådet styrkes væsentligt samtidig med afviklingen af den foregående regeringskurs i løbet af efteråret 1449⁵⁶.

I den danske Halmstaddelegation præsiderede Henrik Knudsen i kraft af sin anciennitet på den fornemme forreste verdslige plads foran Otte Nielsen og Eggert Frille. Derfor er det særlig påfaldende i den svenske gruppe at finde ancienniteten brudt. Her indledtes de verdslige rådets række af kongens unge svigersøn Erik Eriksen, der som delegationens leder var anført foran den gamle rigsråd Nils Jönsson (Oxenstierna)⁵⁷. Gyldenstjerneerne spillede altså en dominerende rolle på mødet, som det var at vente, eftersom den ændrede danske rigsrådskurs må antages primært at hvile på deres initiativ. Møderesultatets understregning af rigsrådernes meget vidtgående valgkompetence ligger også ganske i tråd med de synspunkter, der i slutningen af 1430'erne førte Gyldenstjerneerne til brud med Eriks regimen regale-principper.

Det vil dog givetvis være forkert at mene, at delegationen var sammensat på trods af Christians ønsker. Ærkebispens og de nye bisper Oluf Då i Roskilde og Jens Iversen (Lange) i Århus nød utvivlsomt kongens fulde

53. Enemark 1981 s. 150ff.

54. J.F. væbner 21/4 48, ridder, høv. Ålholm 29/12 49 (RD I nr. 7775, 7938). J.F. og K.R. rigsråder (DCP s. 31,40).

55. E.M. høv. Kbh. 1447 og sandsynligvis endnu 20/5 1449 (Kjøbenhavns Diplomatarium. Saml. af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Kjøbenhavns ældre Forhold før 1728. Udg. O. Nielsen Kbh. 1872-87 VI s. 170, II s. 90), men høv. Nyk.F. 29/12 1449 (RD I nr. 7938). E.F. høv. Kbh. 24/11 1451 (RD II nr. 96). Møllerups oplysning i art. om E.F. (DHT 5. rk. V 1885 s. 31) er således at korrigere.

56. O.N.R. fik 3/11 1449 skøde på stort krongods på Djursland (Barner a.a. Dipl. nr. 78), muligvis en vis compensation for at fratræde hofmesterembedet, i alt fald ingen unåde.

57. Deltagelse se DCP s. 18 el. ST III s. 237.

tillid⁵⁸. Otte Nielsen, Eggert Frille og Åge Akselsen var blandt Christians tidligste og mest energiske tilhængere. Det var vel navnlig disse tre, der alle deltog i håndfæstningsforhandlingerne med det norske rigsråd i Marstrand, der førte Norgesspørgsmålet igennem til Christians tilfredshed⁵⁹. Men Eggert Frille har også været åben for Gyldenstjerne-synspunkter, og Åge Akselsens halvbroder Erik Akselsen deltog fra svensk side som Karls betroede tilhænger⁶⁰. Iøvrigt var begge brødrene sikkert tilgængelige for de valgretsprincipper, man i sin tid brød med Erik på, og som deres broder Oluf Akselsen allerede dengang var en fremtrædende eksponent for⁶¹.

De øvrige danske Halmstaddeltagere Claus Nielsen (Sparre), Peder Hogenskild, Jep Lunge og Torbern Bilde havde alle støttet Christians valg fra starten⁶². Men Claus Nielsen var dog tillige svoger til Karl Knutsson, og Jep Lunge var morbroder til Erik Eriksen, den svenske delegationsleder⁶³. Ved udvælgelsen var der utvivlsomt gjort et seriøst forsøg på at få naboriget i tale, og Christian har ganske sikkert godkendt den politiske kursændring og accepteret delegationens sammensætning. At han må være blevet skuffet over et par af møderesultaterne er allerede nævnt.

Både Niels og Peder Eriksen og Henrik Knudsens svigersøn Korfitz Rønnow fulgte Christian på kroningsrejsen til Trondheim og var medudstedere af Bergenunionsakten, der fremhævede Norges selvstændige position indenfor unionen, hvilket i og for sig faldt i tråd med Gyldenstjernernes regeringsprincipper⁶⁴. Der er ingen tvivl om, at Christian, trods sit politiske skaktræk i Bergen stadig har holdt sig indenfor Halmstadbestemmelsernes rammer.

Vi har ingen efterretninger om de forhandlinger i det danske rigsråd,

58. *Acta Pontificum Danica*. Pavelige Aktstykker vedr. Danmark. Udg. A. Krarup & J. Lindbæk Kbh. 1908 (cit. APD) III nr. 1928-40, Nye Kirkehist. Saml. VI Kbh. 1872/73 s. 556-58, DN VIII s. 363f. Om J.I.L. se DBL 3. udg. 8 s. 486f, J. Lindbæk: *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristian I og Hans*. Kbh. 1907 s. 15.

59. NGL 2. rk. II:1 s. 8, Enemark 1981 s. 180f.

60. E.A.T.s tilknytning til Karl se DBL 2. udg. v. P. Engelstoft XXIV s. 41ff, A. Skoglund: *De yngre Axelssönernas förbindelser med Sverige 1441-1487* Upps. 1903 s. 18ff, P.v. Möller: *Bidrag t. Hallands historia I* Lund 1874 s. 116ff, Enemark 1981 s. 28, 49, 51f, 89, Olesen 1980 s. 161.

61. Om O.A.T. se DBL 2. udg. XXIV s. 52ff, Enemark 1981 s. 27f, Olesen 1980 s. 78-81.

62. RD I nr. 7830, Enemark 1981 s. 105. De 3 førstnævnte var formentlig blevet råder under Kristoffer (ibid. s. 31f, E. Ulsig anm. af Olesens a.a. i *Historie XIV*, 1981 s. 95f).

63. DBL 2. udg. XXII s. 337, Lunge i DAA 1902 s. 313f, Enemark 1981 Tvl. IV, V.

64. DCP s. 30f el. DN VIII s. 376 el. NGL 2. rk. II:1 s. 54.

der må være gået forud for Avaskærmødet. Men af de danske mødedeltageres stejle standpunkt i morgengavesagen og af Christians indløsning af Dorotheas morgengavebrev, der havde været pantsat i Lybæk, kan man slutte sig til, at det danske rigsråd må have bakket op om Christians argumentation, at det danske krav var en logisk følge af Halmstadbestemmelserne⁶⁵. Med denne danske strategi er det indlysende, at Christian måtte afvise udenlandsk mægling og fastholde afgørelsen i rigsrådsregi, som jo havde ansvaret for Halmstadmødets dispositioner.

Da der ikke udstedtes officielle dokumenter på Avaskærmødet, kender vi ikke de to rigers delegerede, men der er intet vidnesbyrd om, at den danske delegation ikke skulle have stået som en enig front bag Christians standpunkt, således som rigsrådet allerede i forvejen må have gjort. Det er tankevækkende at se Christian 25. juni 1451 overdrage Henrik Knudsen Bygholm slot som pantelen for 1333 rhinske gylden på både hr. Henriks og hustruen fru Anne Mogensdatters livstid⁶⁶. Bygholm var blandt Mogens Munks østjyske len og lå ualmindelig fordelagtigt for hovedgården Boller, som hr. Henrik havde arvet via hustruen fra Mogens Munk⁶⁷. Forleningen var en stor indrømmelse til Henrik Knudsen, hvilket fremgår af, at slægten bevarede lenet i 100 år⁶⁸. Brevet udstedtes fra Sølvitsborg netop, mens Avaskærforhandlingerne stod på. Relatorer var Otte Nielsen og Claus Rønno, der åbenbart har formidlet aftalen. Man fristes næsten til at spørge, om Christian med panteforleningen til Henrik Knudsen tog misteltenen i ed for at sikre en enig dansk holdning på Avaskærmødet.

I efteråret 1451 forhandlede Niels Eriksen og Eggert Frille i Pommern med Erik, der nu havde taget sit hertugdømme i besiddelse⁶⁹. Der foreligger ingen oplysninger om emnet for disse forhandlinger, men Erik fik i alt fald aldrig de lolland-falsterske slotte eller den årlige udbetaling, der skal have været stillet ham i udsigt, hvilket indikerer, at det snarere har været betragtet som prisen for tronretten i Norden end for Visborg slot. Valget af danske forhandlere tyder absolut ikke på, at man var til sinds at afkøbe Erik nogen tronret forud for opgøret med Karl Knutsson, og Christian har heller ikke på noget tidspunkt påberåbt sig en sådan. Et indirekte vidnesbyrd om, at netop tronretsspørgsmålet fik forhandlinger-

65. LUB IX nr. 24, Enemark 1981 s. 212f.

66. RD II nr. 56.

67. Nye DM VI s. 236f, jfr. Enemark 1981 s. 144.

68. W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. Årh. Kbh. 1903/1974 s. 222, 266, K. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i 16. Aarh. Kbh. 1879 s. 38.

69. DCP nr. 28, RD II nr. 67, jfr. W. Møllerup i DHT 5. rk. V s. 18 note 5.

ne med Erik til at briste i efteråret 1451, er det unægtelig, at denne ikke udleverede de skatte, privilegier, breve og rigsklenodier, han i sin tid havde bragt med sig til Gotland og siden videre til Rügenwalde, hvilket måtte være den konkrete følge af en overdragelse og anerkendelse af tronretten i Christians hænder. Endnu i 1462, flere år efter Eriks død havde disse effekter ikke fundet tilbage til riget⁷⁰.

Karls svenske opbakning begynder at smuldre

Karl Knutssons kongevalg havde utvivlsomt større opbakning blandt det svenske aristokrati end tidligere antaget. Den ældre forsknings forestillinger baseret på Karlskrønikens påstande om gentagne forræderianslag fra et danskorienteret unionsparti må helt opgives⁷¹. Så at sige alle bisperne har – velsagtens ved udsigten til Eriks eventuelle restitution – støttet Karls valg i modsætning til den nye ærkebisp Jöns Bengtsson (Oxenstierna), der antagelig fulgte sin slægtsgruppe, som Karl agiterede energisk imod⁷². Karl kunne sikkert påregne opbakning fra tidligere tilhængere i rigsrådet som Eringisle Nilsson af Hammersta-ätten, der var lagmand i Karls pantelen Öland og lensmand på Stäkeborg, Sten Pedersson (Stallare), der blev lensmand i Västerås og af Karl tildeltes marskembedet, Jon Karlsson (Färla) lensmand på Täljehus (Södertälje) og lagmand i Södermanland, og Birger Trolle lensmand i Varend⁷³. Men adskilligt flere rigsråder har fulgt ham lokket af udsigten til len, ridderslag og andre gunstbevisninger.

Men også uden for rådet fylkedes Karls tilhængere i håbet om en rigsrådsplads. Svogeren Gustav Karlsson (Gumsehuvud) og Gregers Mattson (Lillie), sønner af afdøde rigsråder, der havde støttet Karl, gav kongen nu selv rigsrådsplads tillige med sin svigersøn Erik Eriksen (Gyldenstjerne) og sin tidligere tjener og slægtning Erik Akselsen (Thott), der var gift med en søster til Gregers Mattson. Blandt Karls nye råder kan også nævnes Fader Ulvsson (Sparre), hvis ældre broder Gustav alle-

70. DCP nr. 110.

71. Om forskningen se Lönnroth a.a. s. 232-62, især s. 259ff, Enemark 1979, s. 43f.

72. Lönnroth a.a. s. 258, Enemark 1981 s. 86, jfr. s. 80ff.

73. E.N.H. se Gillingstam i SBL 18 s. 226, G. Bendix: Hammarsta-ätten (Personhist. Tidsskrift (cit. PHT) 54 1956 s. 143ff) – J.K.F. se Gillingstam i SBL 16 s. 687 og i Folke Wernstedt: Äldre svenska Frälsesläkter: Ättartavlor II Sthlm 1965 s. 140 – B.T. se P. Sjögren: Släkten Trolles historia intill år 1505. Upps. 1944 s. 95ff. Se i øvr. Enemark 1981 s. 87. Om Karls opbakning henvises generelt til samme: kapitel 10 m. der anf. henvisn.

rede var rigsråd, men modtog ridderslaget af Karl, og Karl Magnusson af Eka-ætten, som Karl åbenbart støttede i kampen om slægtsgården Eka. Til samme kreds omkring Karl hørte sikkert i 1448 Eggert Krummedige, der havde ægtet en søster til Gregers Mattson⁷⁴.

Blandt de mange unge, der knyttede deres sag til Karl og modtog ridderslag af ham ved kroningen, skal her nævnes et mindre udvalg⁷⁵. Karls unge fætre Tord Karlsson (Bonde) og Bo Karlsson (Djure), hans første kones unge halvbroder Ture Turesson (Bielke), brødrene Åke og Ture Jönsson (Svarteskåning), Staffan Ulvsson (Ulv), Gustav Olofsson (Stenbock) og dennes morbroder Simon Körning. Tord Karlsson, Ture Turesson, Åke Jönsson, Staffan Ulvsson og Simon Körning optog Karl tillige i rigsrådet. Ture Jönsson blev senere lagmand i Västergötland og Staffan Ulvsson i Västmanland, Tord Karlsson fulgte Sten Pedersson i marskembedet, Gustav Olofsson fik Älvsborg slotslen, Ture Turesson fik senere Axevall og Åke Jönsson Ringstadaholm, så der kan ikke herske tvivl om, at disse folk regnedes til inderkredsen om kongen.

Karl har altså haft bred opbakning bag sit kongevalg. Kun fra brødrene Bengt og Nils Jönsson (Oxenstierna) og brødrene Bengt og Bo Stensson (Natt och Dag), og deres familiekredse kunne forventes nogen væsentlig modstand mod hans kandidatur⁷⁶. Også de må dog have accepteret valgets udfald, siden de bevarede deres position og endog modtog gunstbevisninger fra den nye konge⁷⁷. Bo Stenssons søn Nils Bosson (Sture) og Bengt Stenssons svigersøn Arend Bengtsson (Ulv) træffes endog senere i Karls nærmeste omgivelser, ligesom Erik Nipertz, der var gift med enken efter Karl Kristersson (Vasa) og således blev stedfader til Bengt Jönssons unge nevøer Ketil og Erik Karlsson (Vasa), der må henregnes til Oxenstiernernes slægtskreds⁷⁸. Det er rimeligt at datere disse politiske omsving til kongevalget i 1448. Det mest markante omsving skete dog med Magnus Gren, der må være vundet for Karls kandidatur ved planen om Gotlandstogtet. Ellers var der simpelthen ingen mening i at sætte ham i spidsen for dette Karls første prestigeprojekt som svensk konge⁷⁹.

74. Wernstedt a.a. I s. 63f (G.K.G.), II s. 193f (F. & G.U.S.), SBL 12 s. 574f (K.M.E.), 17 s. 414f (G.K.G.), s. 597ff (E.E.G.). E.A.T. se foran note 60. Jfr. i øvr. Enemark 1981 s. 88-91 m. anf. henvisn.

75. Her er ikke plads at opremse alle, men henvises til Enemark 1981 kap. 10, der også giver dokumentation for flg. personoplysninger.

76. Især Karls egen valgberetning apr. 1457 (HR II:4 nr. 521 §4 s. 387f).

77. Enemark 1981 især s. 100f.

78. Slægtstavle i H. Gillingstam: *Ätterna Oxenstierna och Vasa under Medeltiden*. Sthlm. 1952 s. 244, Enemark 1981 Tvl. VI, X.

79. Enemark 1981 s. 93f. M.G. anses ellers i almindelighed for Karls hovedfjende under

Under Grens midlertidige fravær indgik Birger Trolle i december aftalen med kong Erik, der tiltrådtes af Jon Karlsson, Lage Posse og Jöns Olofsson (Stenbock), der ligesom broderen Gustav havde været i Karls tjeneste, og som formentlig nu var Karls foged på Viborg⁸⁰. Da Gotlands indbyggere 14 dage senere aflagde troskabsforsikring til Karl og Sveriges krone, var Magnus Gren tilbage. Dokumentet nævner ham tillige med de forannævnte og Erik Axelsen (Thott)⁸¹. Magnus Gren, Jon Karlsson og Lage Posse deltog endnu i traktatforhandlingerne 31/7 1449, som desuden tiltrådtes af Karl Magnusson af Eka, Fader Ulvsson (Sparre), Eskil Isakson (Baner), Henrik Bidz og Simon Körning⁸². Karl har åbenbart fortrinsvis lagt Gotlandstogtet i hænderne på sine baltiske lensmænd: Gren på Åbo, Jöns Olofsson på Viborg, Jon Karlsson på Täljehus, Eskil Isakson på Stäkeholm og Karl Magnusson rimeligvis allerede nu på Kastelholm⁸³.

Hvis så mange af grænseadelen, eksempelvis Birger Trolle, Eggert Krummedige, Gustav Olofsson, Simon Körning, Åke og Ture Jönsson (Svarteskåning) og Lage Posse, har støttet Karls valg i frygt for, at en restitution af Erik af Pommern ville betyde krig med Danmark, må konflikten om Gotland have været utilsigtet, og navnlig grænseadelen må have givet forliget på Gotland og forhandlingspolitikken i Halmstad deres helhjertede støtte. Det er derfor heller ikke overraskende, at den svenske delegation i Halmstad talte flere repræsentanter for grænseadelen: Åke Jönsson, Simon Körning, Laurens Snakenborg og den udvalgte Skarabisp Bengt Gustavsson af slægten Tre rosor på Horshaga i Västergötland⁸⁴.

Halmstaddelegationen har haft Karls billigelse. Hans interesser skulle være solidt repræsenteret af bisperne fra Linköping og Åbo, af Erik Eriksen, Erik Akselsen, Jon Karlsson, Åke Jönsson og Simon Körning.

indtryk af det senere brud imellem dem efterår 1450.

80. ST III nr. 488a s. 213, 215. Om J.O.S. se E. Anthoni: *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel*. Helsingfors 1970 s. 125, 127, 203, *Finlands Medeltidsurkunder*. Utg. R. Hausen (cit. FMU) III nr. 2847-48, C.G. Styffe: *Skandinavien under Unionstiden*. Sthlm. 1911 s. 422f.

81. ST III nr. 488b s. 216.

82. ST III nr. 488d s. 219, 221 el. DCP nr. 9 s. 13, 15.

83. Styffe 1911 s. 232 (Stäkeholm), 288 (Täljehus), 411 (Åbo), 409 (Kastelholm). K.M.E. kendes først med sikkerhed på Kastelholm i 1453 (FMU IV nr. 2919, jfr. Anthoni 1970 s. 126, E. Nordström: *Eka-ätten. Gustaf Vasas mödrenesläkt* (PHT 41 1941/42 s. 36 note 14)), men forgængeren Gustav Karlsson var 1448 høv. på Västerås (HR II:4 s. 386).

84. Lönnroth (a.a. s. 274) tolker G.U. som Gustav Olofsson (Stenbock), hvilket bestrides af Gillingstam (a.a. 1952 s. 305).

Men også Gustav Ulvsson, hvis broder ærkedegn Sigge i Strängnäs netop – utvivlsomt med Karls sanktion – var udset til biskop i Strängnäs, og hvis anden broder Fader Ulvsson støttede Karls Gotlandspolitik, har kongen kunnet nære fuld tillid til. Det gjaldt sikkert også på dette tidspunkt en anden Halmstaddeltager, nemlig den nye Skarabisp, selvom begge de to bisper senere kom i konflikt med kongen.

Der er intet, der tyder på, at den svenske delegation ikke stod solidarisk om Halmstadmødets resultat; og den nye fredskurs med dens nødvendige omkostninger, nemlig afvikingen af Karls Norgespolitik, fik så overvældende tilslutning på Arbogamødet, at den gamle påstand om Halmstadrepræsentanternes forræderi virker aldeles meningsløs. En række af Karls mest trofaste tilhængere var medudstedere af Arbogabrevet, der pressede ham til afkald i Norge. Det er navnlig bemærkelsesværdigt blandt brevets udstedere at finde flere af Karls kroningsfølge til Trondheim november 1449, som man dog må forvente specielt har billiget hans norske politik, f.eks. Eringisle Nilsson, Karl Magnusson, Krister Bengtsson (Oxenstierna), Åke Jönsson og Staffan Ulvsson⁸⁵.

Der er derfor ikke meget grund til at fæste lid til Karlskrøniken, når det hævdes, at Magnus Gren og Nils Jönsson mistede henholdsvis Åbo og Örebro under Arbogamødet p.gr.a. forræderi⁸⁶. Nils Jönsson døde ret hurtigt efter Arbogamødet, og vi har strengt taget kun Karlskrønikens udsagn for, at han måtte fratræde lenet⁸⁷. Et eventuelt lensskifte på Örebro i sensommeren 1450 kunne dog have helt andre årsager. Det ser ud til, at Karl foranlediget af Halmstadbestemmelserne har taget skridt til at sikre sin familie, og muligvis netop har valgt Dorotheas morgengavelen som livgeding for sin egen dronning Katarina⁸⁸. Som garant for disse interesser fandt Karl næppe nogen mere loyal lensmand end Eringisle Nilsson, der blev Nils Jönssons efterfølger på Örebro.

Med Magnus Gren var bruddet imidlertid indiskutabelt, men i første omgang anklagede Karl ham kun for ikke at have aflagt regnskab for Åbo len. Med denne motivering fik Karl en rigsrådskendelse af 2/10 1450 til at gøre udlæg i Magnus Grens og hans hustrus gods for 9.000 mk., da denne selv befandt sig i udlandet⁸⁹. Om beløbet var rimeligt, lader sig

85. NGL 2. rk. II:1 s. 19 el. ST III s. 234f, jfr. s. 239.

86. KK v. 8319-20, 8327-30, jfr. v. 8185-90, Lönnroth a.a.s. 281f.

87. Gillingstam 1952 s. 306.

88. K. Kumlien: Karl Knutsson i Preussen 1457-1464. Sthlm. 1940 s. 45 note 1, jfr. G. Carlsson: Karl Knutssons testamente (SHT 63 1943 s. 10 note 1), Enemark 1981 s. 213f.

89. S. Bring: Samling af åtskillige Handlingar och Påminnelser i Svenska Historien II Lund 1751/58 s. 251-55.

næppe afgøre, men domsbrevets udstedere er ikke uden interesse. Foruden de 4 bisper fra Linköping, Strängnäs, Vesterås og Åbo opregnes kongens halvbroder Knut Stensson (Bielke), Eringisle Nilsson, Erik Akselsen (Thott), Sten Pedersson (Stallare), Otte Ulvsson (Björnram), Erik Nipertz, Magnus Bengtsson (Natt och Dag), Åke Jönsson (Svarteskåning), Staffan Ulvsson (Ulv), Eskil Isaksson (Banér) og Gregers Mattson (Lillie). Det er bemærkelsesværdigt, at ingen af Oxenstjernernes 4 rådsmedlemmer figurerer i dommerkollegiet, hvilket formentlig hænger sammen med, at Krister Bengtsson netop på denne tid indgik ægteskab med Magnus Grens datter, Märta⁹⁰. Hr. Krister måtte rimeligvis betragtes som inhabil i svigerfaderens sag, men det kunne i hvert fald ikke siges hverken om ærkebispens eller Nils Jönsson. Også Bengt og Bo Stensson (Natt och Dag) er forbigået, og – hvilket er særdeles påfaldende – Magnus Bengtssons segl er blindt, så han kan ikke have tiltrådt dommen⁹¹. Da han har haft rig lejlighed til senere at besegle, og da man må formode, at det var kongen magtpåliggende at få dommen så legaliseret, som overhovedet muligt, kan det blinde segl dårligt tolkes som andet end en afstandtagen.

Nu samler interessen sig navnlig om biskop Sigge i Strängnäs, Erik Nipertz og Eskil Isaksson (Baner). De øvrige var Karls ubetingede tilhængere og derfor uproblematisk⁹². Karlskrøniken kaster ved denne tid forræderimistanke ikke blot på Magnus Gren og Nils Jönsson, men tillige på ærkebispens og biskop Sigge⁹³. Hvordan den sidste har forholdt sig til dommen, kan ikke afgøres, eftersom hans segl mangler. Derimod vidner Banérseglet om, at Eskil Isaksson i dommen tog afstand fra sin hustrus farbroder, som han ellers tidligere havde fulgt i politiske sammenhænge⁹⁴. Om den direkte årsag til bruddet mellem Karl og hans Åbolensmand ved vi meget lidt. Men på sin vej ud af riget kom Magnus Gren i konflikt med hanseatiske købmænd, hvis skibe han havde anfaldet, og en tid var han fængslet i Lybæk, hvorfra Karl i november forgæves søgte at

90. *Scriptores rerum Suecicarum medii ævi*. Ed. E.M. Fant. Upps. 1818-76 (cit. SRS) II:1 s. 161, Gillingstam 1952 s. 306, 344.

91. Bring II s. 255.

92. Halvbroderen K.S.B. fik Nyköping slotslen og senere lagmandsembedet i Uppland, O.U.B. var svoger til Eringisle Nilsson og modtog ridderslaget af Karl ved kroningen (se Enemark 1981 s. 87, Tvl. V, IX m. anf. henvisn.) De øvr. er omtalt foran.

93. KK v. 8303-16.

94. Bring II s. 255. Om E.I.B. se SBL 2. s. 635f, Wernstedt I s. 58.

få ham udleveret⁹⁵. Ved Christians og hertug Adolfs mellemkomst blev han i stedet frigivet og gik senere i Christians tjeneste⁹⁶.

Da Karl i marts 1449 tilbagekøbte en større godsmængde, som Krister Nilsson (Vasa) tidligere havde købt af Karls familie, kvitterede Erik Nipertz på sin hustru og stedbørns vegne tillige med drostens enke Margrethe Eriksdatter (Krummedige), Erik Turesson (Bielke) på sin hustru Birgitta Kristersdotters (Vasa) vegne, samt ærkebispens og hans broder Krister Bengtsson, hvis moder var datter af Krister Nilssons 1. ægteskab⁹⁷. Der synes god grund til at antage, at denne godshandel er kommet i stand på Karls initiativ og absolut ikke til arvingernes sympati⁹⁸. Blandt anklagerne mod Karl i rigsrådets skrivelse til Danzig af 11/3 1457 nævnes netop, at han havde tilegnet sig gods fra kirke, prælater og ridderskab, og blandt artiklerne i Christians kongeforsikring samme år måtte denne love ikke at købe eller pante noget adelsgods, hvilket tidligere »vpresde stor uvelie oc twedrecht imellom hersskapit, ridderskapit oc frelsit«⁹⁹. Endnu 1492 hævdes det, at »det drev kong Karl af Sverige, at det var hans største akt at lægge sammen klenodier og købe gods og fik der mange fjender for«¹. Der kan således ikke herske tvivl om, at godshandelen 1449 har bidraget til en øget spænding mellem Karl og ærkebispens mægtige slægt, og hr. Kristers ægteskab og dommen over Magnus Gren i oktober 1450 har ikke gjort forholdet bedre. Hvis Karl ydermere i sensommeren har frataget Nils Jönsson Örebro for at sikre sin dronnings og families interesser, var han unægtelig allerede i sine første regeringsår godt på vej ind i et udpræget partistyre, der favoriserede egne tilhængere, øgede splittelsen i riget og fremelskede opposition og modstand. Karlskrønikens forræderibeskyldninger mod modstanderne er åbenbart senere eftertænkninger for at pynte lidt på Karls motiver.

En anden godssag, der skulle få langtrækkende politisk betydning oprandt ved Erik Turessons (Bielke) død 1450. Hans yngre halvbroder Ture Turesson (Bielke) var søn af faderens 2. ægteskab med Margrethe Eriksdatter (Krummedige). Erik Turessons helsøster Birgitta Turessdottor, der nu var død, havde imidlertid været Karl Knutssons første hustru og mo-

95. Om M.G. se Gillingstam i SBL 17 s. 259-63 og i Wernstedt I s. 58f. om episoden se W. Christensen: Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466. Kbh. 1895/1974 s. 194ff. jfr. LUB VIII nr. 726-27.

96. LUB VIII nr. 764, jfr. W. Christensen 1895 s. 196, især note 2.

97. Bring II s. 233-41. Slægtstavle se foran note 78.

98. Gillingstam 1952 s. 247-52, især s. 251, Lönnroth a.a. s. 301.

99. HR II:4 s. 378, ST III s. 261.

1. Handlingar rörande Skandinaviens Historia (cit. HSH) 22. Sthlm. 1837 s. 37. Citat ordret, men i moderne stavemåde.

der til Kristina Karlsdotter, der nu var gift med Erik Eriksen (Gyldenstjerne)². Heraf fulgte arvestrid om slægtsgodset Krakerum i Småland, som Ture Turesson havde sikret sig umiddelbart efter halvbroderens død, men som han måtte udlevere til Erik Eriksen efter en retssag, hvis udfald ifølge Ture Turessons mening var bestemt ved Karls magtindgreb til fordel for datterens krav i begyndelsen af 1451³.

Erik Nipertz segl mangler på dommen af 2. oktober 1450, men der foreligger andre vidnesbyrd om den kongelige tillid, der gør det sandsynligt, at denne mand distancerede sig fra Oxenstjerne i disse år. I efteråret 1450 døde dronning Katarina. Karl var enkemand for 2. gang og tilmed uden mandlig ætling⁴. Skulle han udnytte de dynastiske muligheder, som Halmstadbestemmelserne bød ham, måtte han altså gifte sig igen. I november 1450 indledtes ægteskabsforhandlinger med Erik af Pommern, der var formynder for sin fætter hertug Bugislavs to døtre⁵. Der er vist grund til at betragte det som et nyt skaktræk i Karls kamp om Norge⁶. Til leder af de fortsatte forhandlinger herom i Pommern i efteråret 1451 valgtes Erik Nipertz, så Karl må have stolet fuldt ud på dennes loyalitet⁷.

Mens Christian havde respekteret Halmstadmødets bestemmelser blot suppleret dem med Bergenunionen og lagt sin politiske offensiv omkring morgengavekravet som logisk konsekvens af bestemmelserne, var Karls politik såvel i Norgesafkaldet, som i de familiebeskyttende foranstaltninger nærmest en *attache* på Halmstadmødets principper. Christian stod derfor med et overvejende enigt rigsråd bag sig i den vurdering, at Avaskærforhandlingerne brast som følge af manglende svensk vilje til at opfylde Halmstadbestemmelsernes naturlige forudsætninger. For mange i det svenske rigsråd og højjaristokrati måtte den nu forestående krig med Danmark-Norge også synes ensidig fremkaldt af Karls egoistiske herskerinteresser, hans problematiske krav på den norske trone, hans livgedingskrav for sin familie i strid med Dorotheas morgengavekrav, og hertil kom

2. Slægtstavle se Enemark 1981 Tvl. VI.

3. K.H. Karlsson: *Arfstvisten emellan Erik Eriksson (Gyllenstjerna) och Ture Turesson (Bjelke) 1451-1480*. Sthlm. 1908 s. XIII, se Karls dombrev 21/1 1451 s. 87f.

4. KK v. 8365-67, 8393-98.

5. Jahn 1835 nr. 29. omdateret af G. Carlsson i SHT 63 1943 s. 7ff.

6. L. Daac 1879 s. 80f. Det var dog næppe Sofie, der ægtede hertug Erik II af Wolgast, men sandsynligvis søsteren Alexandra, Karls frieri gjaldt (se Carlsson note 12, Enemark 1981 s. 203). Hun døde, før planen realiseredes.

7. E.N.s gesandtskab indtraf i Rügenwalde samtidig med Niels Eriksens og Eggert Frilles foran omtalte forhandlinger med Erik (se s. 451).

tillige hans egoistiske og partiske gods- og lenspolitik for at styrke sin trone og sin familie politisk og økonomisk.

Dansk erobring af Västergötland 1452

Hovedemnet for rigsrådsmødet i november 1451 var forberedelserne til krigen mod Sverige og dermed den endelige afvikling af den fredskurs, der var indledt sommeren 1449 på Gyldenstjernernes initiativ. Christian kunne ikke være i tvivl om, at denne udvikling ikke havde Niels Eriksens sympati, og trods kongens henstilling udeblev han – som nævnt – tillige med sine to fætre Henrik Knudsen og Børglumbispen Gert Pedersen fra det ellers talrigt besøgte rigsrådsmøde⁸. Kirken var repræsenteret af ærkebispen og de 3 nye af Christian støttede bisper Oluf Då i Roskilde, Jens Iversen i Århus og Knud Mikkelsen i Viborg. Otte Nielsen var atter hofmester, hans politiske linie havde sejret, og han havde tilsyneladende fundet sammen med den nye marsk Claus Rønnov. Det var atter kredsen fra Christians tidligste regering i novemberdagene 1448, der dominerede: Eggert Frille, Ove og Jep Lunge, Joachim Fleming, Peder Hogenskildt, Anders Hak, Niels Jensen (Galen) af Hammer, Åge Akselsen, Torbern Bille og Oluf Lunge⁹. Kun Oluf Akselsen og Claus Nielsen (Sparre) manglede på kvitteringen til Eggert Frille. Man kunne forestille sig, at Oluf Akselsens fjerne lensplacering på Gotland havde hindret hans deltagelse på denne årstid. Han var dog på Vallø den 15. september, og 24. november afsendte han fra København brev til pundmesteren i Danzig med advarsel mod neutral sejlads på Sverige¹⁰. Dette sidste brev lyder til at være en rigsrådsvedtagelse, som Oluf Akselsen ekspederer på tilbagevejen til Gotland, hvor han antagelig har skullet iværksætte forberedelser til de senere flådeoperationer under hans ledelse. Oluf Akselsen har altså rimeligvis deltaget i forhandlingerne om rigsrådets hovedanliggende, og hans utvetydige holdning bevidnes bedst af den hovedrolle, han fik i de følgende krigsbegivenheder. Med Karls svoger Claus Nielsen er sagen knap så oplagt. Det er dog mest sandsynligt, at helbredshensyn har været udslagsgivende. Han er sidst omtalt i live 6/9 1451. Han var død i begyndelsen af 1452¹¹.

8. Deltagerne se DCP s. 40.

9. Deltagerne i nov.-mødet 1448: RD I nr. 7830, jfr. Enemark 1981 s. 105f, 133-36.

10. RD II nr. 75, BSH III nr. 20.

11. RD II nr. 73, 114 (dat. Styffe i BSH III s. LI-LIII).

Christians nye råder var mødt talstærkt frem på mødet i Slagelse. Johan Bjørnsen (Bjørn) nært knyttet til Lungerne, Mogens Ebbesen (Galt) og Laurens Thomsen (Vestenie) fra hofmesterens kreds, landsdommerne Niels Skave på Sjælland og Jens Torbernsen (Sparre) i Skåne, Korfits Rønnov, Johan Frille og Strange Nielsen af den jyske slægt Strangesen¹². Oluf og Åge Akselsens søstersøn Stig Olufsen (Krognes) og deres halvbroder Iver Akselsen nævnes her første gang som råder og betød en styrkelse af den skånske rådsfløj¹³. Follert van Knob var hovedsmand på Krogen og vist også nært knyttet til Thottslægten¹⁴. Endelig var også Peder Eriksen mødt op – vel snarest som en slags observatør for Gyldenstjerneerne.

Det danske rigsrådsmøde i Slagelse fulgtes op af et møde i Kalundborg, hvor også norske rigsråder deltog. Hvor mange nordmænd, der var til stede, vides ikke. Kun Hartvig Krummedige kan bevidnes, fordi han ved denne lejlighed solgte arvegods i Sønderjylland til kongen, men årstiden har formentlig hindret deltagelse fra andre landskaber end Viken¹⁵. Fra mødet kendes en udskrivningsordre til lensmanden i Trøndelagen Henrik Jensson om et møde til skibs ved Marstrand til 16. april med lenets væbnede styrke (80 mand) fulgt af det adelige opbud fra disse egne¹⁶. Det fremgår af brevet, at kongen regner med at fremtvinge en afgørelse i løbet af sommerens felttog, der da også tænkes styrket med lejede tropper. I begyndelsen af februar træffer vi Christian i forhandlinger med nordtyske fyrster i valfartsbyen Wilsnack i Brandenburg¹⁷. Hans hovederinde var utvivlsomt hvervning af tropper, for 12. februar anmodede han Lybæk om fri passage for sine hjælpetropper¹⁸. Krummediges sønderjyske godser solgtes til hertug Adolf for at rejse penge, og skattekravene kom ind i løbet af forårmånederne. Otte Nielsens unge søn Erik Ottesen (Rosenkrantz) blev optaget i rigsrådet og fik tildelt Skanderborg len som led i disse krigsforberedelser¹⁹.

12. J.B.B. søstersøn til Ove Lunge (se E. Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen. Kbh. 1968 s. 165, Enemark 1981 Tvl. IV). M.E.G. & L.T.V. & S.N.S. se Enemark 1981 s. 137f, 143.

13. Slægtstavle se Enemark 1981 Tvl. III, jfr. RD I nr. 7672.

14. C.F. Wegener: Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner (Annaler til nord. Oldkyndighed 1851 s. 322f (høv. Krogen 27/7 1451), Hansisches Urkundenbuch. Hrsg. W. Stein Leipzig 1899 (cit. HUB) VIII nr. 97 (høv. 29/9 1451). Om slægtskab med Thottslægten se DAA 1899 s. 240f, stamtavle se Enemark 1981 tvl. III.

15. Daae 1879 s. 81f, DCP nr. 32.

16. BSH III nr. 21 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 35.

17. Regesta diplomatica historiae Danica (cit. Reg) 2. Serie II Kbh. 1889 nr. +5802.

18. HR II:4 nr. 61.

19. DCP nr. 33, RD II nr. 113, 137-38, 140.

Men Karl Knutsson rustede sig naturligvis også. Han havde af Christians brev til Henrik Jenson, der blev opsnappet, fået indblik i den dansk-norske plan og satte de genopbyggede grænseborge Skageholm, Rumlaborg, Öresten, Kinnaholm og Ekholm i forsvarsberedskab²⁰. Den 27. februar udskrives skibsskat af bønderne i Ringstadaholms len, og 12. marts indkaldtes hver 8. mand med panser, skjold, jernhat, armbrøst, spyd og poløkse fra samme len. Man antager, at tilsvarende breve er udgået til de øvrige len²¹. I slutningen af januar eller begyndelsen af februar – altså længe før de danske angrebsforberedelser var færdige – kom Karls krigserklæring, og i begyndelsen af februar, mens Christian endnu var i Tyskland, brød Karl med en ganske anselig styrke ind i Skåne²². Tidspunktet var velvalgt, mens drivisen i Øresund hindrede dansk undsætning. I åben mark kunne det skånske landeværn næppe stille noget op, flere byer og herregårde gik op i luer, bl.a. Helsingborg, Lund, Væ og Thottslægtens herresæde Herlev²³. Der var dog på dette korte felttog næppe tale om at erobre borge. Fogeden på Helsingborgs »Kärnan« holdt stand, og ærkebispens satte sig til modværge²⁴. Endog vel befæstede byer kunne tænke på modstand. Malmø belønnedes således senere for tappert forsvar af byen²⁵.

Hensigten med Karls Skånetog var nok nærmest at ødelægge landskabet som dansk operations- og forsyningsbasis for et dansk angreb, altså en ren defensiv krigsførelse²⁶. Et nyt indfald lededes af Gustav Karlsson (Grumsehuvud), lensmand på Kalmar og Birger Trolle, lensmand i Varend, denne gang rettet mod Blekinge²⁷. Det eneste blivende resultat var Lykås kapitulation. Efter Claus Nielsens død førtes befallingen sandsynligvis af enken, der overgav slottet til Birger Trolle²⁸. Et tilsvarende ødelæggelsestog var ifølge Karlskrøniken planlagt imod Halland under ledelse af Ture Turesson på Axevall, Gustav Olofsson på Älvsborg og Eggert Krummedige på Rumlaborg, som imidlertid undlod

20. BSH III s. 48, KK v. 7677-79.

21. BSH III nr. 23-24, jfr. Lönnroth a.a. s. 289.

22. BSH III nr. 22. Selvom KK's tal: 60.000 er vildt overdrevet (v. 8624), efterlader den detaljerede beskrivelse (v. 8590-8625) dog vidnesbyrd om en anselig styrke.

23. KK v. 8655, 8649-50, 8679-80, 8717-24. Også Sølvisborg skal være afbrændt (v. 8728), dog sikkert kun byen, næppe slottet.

24. KK v. 8645-48, 8669-72, 8676-78.

25. Danmarks gamle Købstadlovgivning. Udg. E. Kroman (cit. DGK) IV Kbh. 1961 s. 73f.

26. Allerede fremhævet af Lönnroth (a.a. s. 288f).

27. KK. v. 8785-89.

28. KK v. 8791-94, jfr. v. 9097. B.T. havde endnu Lykå 3/5 1454 (BSH III nr. 34 s. 68).

at udføre opgaven²⁹. Det er ikke let at afgøre, om krøniken her afspejler en målbevidst plan, der ikke kom til udførelse, eller om påstanden er opdigtet for at fremstille disse västgötaherrens optræden i endnu grellere forræderisk lys. Tendensen i krøniken skinner i alt fald meget skarpt igennem på dette sted³⁰.

Christian landsatte sin store rytterhær i Halmstad før midten af maj og gik over Varberg imod Älvsborg, mens Claus Rønnov med en styrke angreb Kinnaholm. Begge slotte indgik kapitulationsoverenskomst om overgivelse til 1. august, om ikke undsætning nåede frem forinden³¹. Da den danske flåde under Oluf Akselsen og Magnus Gren samtidig anfaldt Stockholm, kunne Karl imidlertid vanskeligt afse tropper til at undsætte Västergötland³². Den danske hær brød atter op fra Lödöse i begyndelsen af juli, drog forbi Ekholm, hvor Lage Posse indgik en lignende kapitulationsoverenskomst med frist til 1. august, mens hæren fortsatte via Skara og Axevall til Varnhem kloster³³. Hele forsvaret af Västergötland faldt nu sammen: lagmanden Bengt Gylta, Skarabispens Bengt Gustavsson (Tre rosor), lensmanden Ture Turesson (Bielke), samt Laurens Snakenborg m.fl. af landsdelens adelige sluttede fred og lovede ifølge Karlskrøniken at hylde Christian, om Karl ikke undsatte landsdelen inden 1. august³⁴.

For den videre fremmarch meldte sig nu problemet, om man skulle vælge ruten over Tiveden nord om Vättern ind i Närke og Örebro len, hvor den svenske hovedhær vist nok lå, eller man skulle gå syd om Vättern over Hållaveden ind i Östergötland. Christian må åbenbart have valgt den sidste mulighed, men måtte naturligvis i første omgang bevare sin hovedstilling ved Varnhem kloster for at forhindre et svensk angreb gennem Tiveden og tilbageerobring af Västergötland bag sin ryg. Den første opgave under fremstødet syd om Vättern blev besættelsen af Jönköping og forceringen af Rumlaborg på Eggert Krummediges hænder. Karlskrøniken nøjes med at skrive, at hr. Eggert – tilsyneladende helt frivilligt – forsyner den danske hær med levnedsmidler uden at forsøge at sætte sig til modværge³⁵. Det er indlysende, at betingelsen for den videre fremmarch over Hållaveden var enten erobring af eller overenskomst

29. KK v. 8759-84.

30. Bemærk navnlig v. 8761-66, 8771-74, 8781-82.

31. KK v. 8815-26, 8833-46, 8855-73.

32. KK v. 8929-34, jfr. v. 8991-9012.

33. KK v. 9171-78.

34. Navnene se BSH III nr. 31, hyldningen se KK v. 9183-90.

35. KK v. 9205-08, 9227-39.

med Rumlaborg, og Christian må have sat hele sin hovedhærs kræfter ind på dette. Da hr. Eggert beholdt slottet, må han have sluttet kapitulationsoverenskomst i lighed med de øvrige slotte.

Foranlediget af truslen fra Tiveden og Närke har Christian sandsynligvis holdt hovedstyrken vest for Vättern og i første omgang kun afset en rekognosceringsstyrke til togtet ind i Östergötland, hvilket forklarer, at lagmanden Erik Nipertz med landskabets hæropbud formåede at standse fremstødet i Hålaveden³⁶. Karlskrønikens begejstring kender naturligvis ingen grænser, og Erik Nipertz' heltedige optræden sættes i relief mod Eggert Krummedige, hvis lidet hæderværdige indsats allerede nu tages som forvarsel om den forræderianklage, der følger senere³⁷. Da dette er krønikens primære ærinde, tilsløres det fuldt bevidst, at Eggert Krummedige stod overfor hovedhæren og altså i en ganske anden situation end Erik Nipertz. Det er antagelig af samme årsag, at krøniken fortier, at der må være indgået en kapitulationstraktat om Rumlaborg, som naturligvis hindrer Eggert Krummedige i at overfalde den danske styrke på tilbage-toget fra Hålaveden, således som Karlskrøniken mener, han burde have gjort. At det næppe heller ville have været tilrådeligt med de danske hovedstyrker indkvarteret som nærmeste nabo i Jönköping, er blot en detalje, som krønikøren unægtelig lettere kan tillade sig at se bort fra end Eggert Krummedige i den givne situation. I krøniken er det den slags små detaljer, der bidrager til at efterlade det indtryk, at den danske hær var i opløsning og på vild flugt, hvilket var såre langt fra.

Selvom Erik Nipertz kun besejrede en mindre styrke på Hålaveden og på ingen måde truede hovedhærens position i Västergötland, fik begivenheden dog afgørende betydning for det danske angrebs udfald. Trods den sejrige fremmarch blev det klart, at man ikke i sommerens felttog ville kunne nå Stockholm. Da hverken hæren eller flåden havde kunnet fremtvinge det udfald, man havde ventet, var felttoget for så vidt en fiasko, og da en overvintring af hele hæren i Sverige både af økonomiske og forsyningsmæssige årsager har været utænkeligt, måtte det afgørende problem for den danske hærledelse blive at etablere en ordnet tilbagetrækning af hovedparten af hæren såvidt muligt uden tab af de erobrede positioner. Her kom slottenes kapitulationsoverenskomster med overgivelsesfrist pr. 1. august ind i billedet. Den danske hovedstyrkes dominerende position ved Varnhem kloster og Jönköping hindrede ethvert tænkeligt svensk undsætningsforsøg, og med fristens udløb har de svenske slotshøveds-

36. KK v. 9221-24, 9260-80.

37. KK v. 9283-88.

mænd åbenbart fået tilbud om at beholde slottene mod at aflægge hyldningsed til Christian, hvilket efter tidens opfattelse svarede til en helt legal militær erobring. Der var formelt set intet illoyalt i høvedsmændenes holdning, Karl havde haft den undsætningschance, spillets regler forudsatte³⁸. Om de reelle magtforhold i den givne situation levede slotshøvedsmændene mulighed for at handle anderledes, end de gjorde, er naturligvis en anden sag, som det vil være meget vanskeligt for eftertiden at afgøre. Man kan f.eks. ikke udelukke, at Ture Turesson kan have øjnet en chance for at få godssagen om Krakerum løst på en for ham mere tilfredsstillende måde, om han støttede Christians svenske tronkrav. At Axevall, der havde den danske krigslejr liggende så at sige lige udenfor porten, nemlig ved Varnhem kloster, ikke har undgået en kapitulationsoverenskomst, er i alt fald givet, selvom det er fortiet i Karlskrøniken, ligesom tilfældet er med Rumlaborg³⁹. Karl formåede ikke at trænge forbi den danske position ved Varnhem kloster og undsatte Västergötlands slotte i tide. Først da dele af de danske styrker var trukket tilbage, lykkedes det Tord Bonde at overrumple Lödöse, hvor han skal være kommet i besiddelse af en korrespondance, der var så kompromitterende for Ture Turesson, at han ifølge den traditionelle fremstilling hastede til Axevall og fængslede slotshøvedsmanden, der dog undslap til Rumlaborg, hvorfra han sammen med Eggert Krummedige flygtede til Christian⁴⁰.

Fredstraktat 1453 for at bevare erobringerne

Da det blev klart, at en erobring af Sverige ikke kunne gennemføres i sommerens felttog, må Christian være hastet hjem for at træffe foranstaltninger til at afvikle lejetropperne. Den 19. august er han i København, hvor han modtager afregning fra sin kammermester Eggert Frille formentlig med henblik på betaling af sold⁴¹. Mere besynderlig er et andet brev af 25. august, der bevilger Otte Nielsen at fratræde som

38. Om kapitulationsoverenskomster se Enemark 1981 s. 118ff.

39. Fortielsen tjener krønikens hensigt at kaste forræderiskær over disse to høvedsmænd (se nedenfor s. 470f.). Axevall lå ikke, som Lönnroth skriver (a.a. s. 313), i periferien af danskernes aktionsområde, men lige i centrum af det, så dansk militærstrategi kunne simpelthen ikke tillade sig at ignorere borgen.

40. S. Kraft i Sveriges historia till våra dagar. Utg. E. Hildebrand & L. Stavenow III:2 (1448-1520) Sthlm. 1944 s. 35, K. Erslev i Danmarks Riges Historie (cit. DRH) II Kbh. o. 1905 s. 503.

41. DCP nr. 35.

hofmester p.gr.af alder og helbred, dog i fuld nåde og taknemmelighed for hans trofaste tjeneste, hvilket understreges af en gunstbevisning udstedt 28. august på ret til alle 40 marks bøder og derunder for Otte Nielsen og hans hustru Else Holgersdatter (Krognos) på alt deres gods⁴². Dagen efter var Otte Nielsen og Eggert Frille relatorer for en privilegium om bevarelse af Malmø befæstning som gunst for byens prisværdige indsats mod fjendtligt angreb foregående vinter⁴³. Af Malmøprivilegiet fremgår, at rigsrådet var samlet i disse augustdage, og årsagen må utvivlsomt søges i den presserende militære situation, der forårsagede kongens hjemrejse og sandsynligvis fordrede nye politiske dispositioner. I det samme rådsmøde lovede kongen Oluf Akselsen som tak for trofast tjeneste at respektere hans svenskgifte datter Birgittes danske arv efter faderen trods krigssituationen. Brevet besejledes af Roskildebispens, Otte Nielsen, Eggert Frille, Torbern Bille, Niels Eriksen og Mogens Ebbesen (Galt), der alle må have deltaget i rigsrådsmødet foruden Oluf Akselsen⁴⁴. Derimod er marsken øjensynlig blevet tilbage på krigsskuepladsen som leder af de erobrede svenske områder. Hvorledes Otte Nielsens helbred har været, kan vi ikke vide noget om; men der kan ikke herske tvivl om, at Christian havde så presserende opgaver liggende for sig, at helbredshensyn måtte være yderst tungtvejende, om de skulle prioriteres netop nu. Derfor er det svært at løsrive sig fra den tanke, at afskedsbevilningen tilmed udstedt i rigsrådet snarere skal opfattes som udtryk for et nødvendigt politikskifte – i bedste forståelse – og helbredshensynet i virkeligheden blot var et behændigt motiv⁴⁵.

Christians mest presserende problem i den givne situation måtte være at sikre besiddelsen af de betydelige erobringer i Västergötland. Tord Bondes overrumpling af Lödöse er den bedste illustration hertil. Hvis Karl blot i vinterens løb tog tilbage, hvad Christian havde erobret om sommeren, var man jo lige vidt. Forhandlinger måtte der til nu, om man skulle bevare det vundne. Der var atter brug for Niels Eriksen, der jo også var kommet til stede. Nu måtte kontakt etableres til Karls nærmeste kreds, og i erkendelse af dette primære behov var det i og for sig naturligt, at Otte Nielsen måtte træde tilbage som regeringsleder.

I oktober måned er der atter livlig mødeaktivitet mellem kongen og

42. Barner 1874 s. 147f, hvor brevet er dat. 23/8 1456, korrigeret af A. Heise i DHT 5. rk. I s. 537. Barner 1874 Dipl. nr. 83.

43. DGK IV s. 74.

44. RD II nr. 163: 8/9 1452.

45. H. Bruun undrer sig over begrundelsen, da O.N.R. levede 25 år endnu og deltog aktivt i politik mange år efter brevet (DBL 2. udg. XX s. 125).

nogle af hans mest indflydelsesrige råder. Oluf Akselsen var hjemme og et nyt skibstogt blev aftalt med ham og Eggert Frille, der åbenbart skulle skaffe forsyninger og mandskab fra købstæderne; men også Niels Eriksen var der brug for, og han må tilsyneladende have opholdt sig i nærheden, siden kongen fra Sorø den 18. oktober kunne anmode ham om at møde dagen efter i Korsør, hvilket ville være udelukket, om han havde befundet sig på sine vestjyske len⁴⁶. Også Claus Rønnov var hjemme og udstedte som relator 15. oktober fra København det kongelige brev til Halmstad, der tillader byen selv at udpege byfoged – dog forudsat kongelig stadfæstelse – når Claus Rønnov nu fratræder Laholm len⁴⁷. Det er indlysende af sammenhængen, at marsken var nødsaget til at fritages for lenet p.gr. af andre påtrængende opgaver, og lenet lægges åbenbart indtil videre til fadeburet, siden byfogedudnævnelsen ikke blot kunne overgå til efterfølgeren.

Marskens uopsættelige nye opgaver kan vanskeligt være andet end den praktiske administration af det nyerobrede område i Vestsverige, der naturligvis måtte fordre hans nærværelse mange mile borte fra Laholm. Den 30. august 1453 opholdt han sig således på Skageholm, et af de erobrede svenske grænseslotte⁴⁸. Til sin assistance fik Claus Rønnov åbenbart Oluf og Åge Akselsens unge halvbroder Iver Akselsen (Thott). Da forhandlingerne åbnedes ved nytårstid, lå de fra dansk side i hænderne på disse to personer, der netop befandt sig så at sige »på åstedet«. At Iver var broder til Karls højt betroede Erik Akselsen var næppe heller uden betydning for valget af ham til netop denne opgave.

Niels Eriksen skulle velsagtens via broderen Erik Eriksen udvirke Karls accept af, at forhandlinger genoptoges. Den 7. december udstedte Karl da også lejdebrev for Claus Rønnov og et par ledsagere til at forhandle med Karl i Vadstena⁴⁹. Det må have været højst alarmerende nyheder, der har fået Claus Rønnov til at forlade sin post i det besatte Vestsverige for at søge forhandlinger med Christian i København i oktober, og det er sandsynligvis disse nyheder, der gav anledning til den livlige mødeaktivitet, der sluttelig fordrer at få Karl personlig i tale. Det er nærliggende at gætte på, at det må være Ture Turessons og Eggert Krummediges meddelelse, der har sat Claus Rønnov i funktion. Tidspunktet passer med Karlskrønikens datering af Rumlaborgs overgivelse

46. Miss I nr. 7-8.

47. DGK IV s. 275.

48. HSH 32 Sthlm. 1851 s. 376. Brevet er udat., men dateres af Sjögren (a.a. 1944, s. 103 note 9) imod Styffes tidligere datering.

49. DCP nr. 38.

til Karls tropper omkring midten af oktober⁵⁰. Overrumplingen af Lödöse er sandsynligvis det, der har ængstet regeringen i København mest, fordi det bragte svenske positioner i faretruende nærhed af Båhus, der var nøglen til Sydnorge op til vinterhalvåret, hvor undsætning fra Danmark var vanskelig. Der er næppe tvivl om, at udrustningen af Oluf Akselsens nye flådetogt gjaldt Båhuslen, Älvsborg og Götaelvens mundingssområde. Med henblik på Østersøen var man allerede for sent på året, forberedelserne taget i betragtning. I midten af december havde kongen forelagt problemet for Roskildebispen, Torbern Bille, Mogens Ebbesen og kansleren, Lundekanniken Jens Clausen, der tilrådede at sende kammermester Eggert Frille til denne del af Norge med frie hænder til at handle specielt angående Båhus⁵¹.

Mødet i Vadstena mellem Claus Rønnow, Iver Akselsen og Karl resulterede i en våbenstilstand af 28. januar 1453⁵². Den skulle vare til 1. maj samme år, og råder fra begge sider skulle ved midfastesøndag (11/3) i Halmstad forhandle om en evig fred. Stilstanden sikrer Danmark og det søndenfjeldske Norge mod svensk angreb, og desuden forpligtede Karl sig til snarest at advisere Örjan Karlsson, der fra Jämtland fejdede på Trøndelagen, ligesom man fra dansk side lovede at orientere Oluf Akselsen på Gotland om den aftalte tilstand. De gensidige erobringer anerkendes foreløbigt, men man forpligter sig til ikke at opkræve ekstraordinære skatter af bønderne i de besatte områder under tilstanden. Det var en diplomatisk gevinst for Christian, at tilstanden afskar Karl fra angreb netop i den for svenske angreb gunstige vintersæson, hvor især Sydnorge og de nyerobrede svenske besiddelser var sårbare, og bag dem lå de danske østensundske landskaber, der havde måttet undgælde foregående vinter. De tilløb, der var gjort med Tord Bondes overrumpling af Lödöse og Axevall, truslen mod Båhus og den svenske tilbageerobring af Rumlaborg var altså nu bremset.

Der er ingen efterretninger om udfaldet af Halmstadmødet, men i marts er et nyt møde aftalt i Ronneby til 1. maj, og tilstanden forlænges til 4 uger efter, at parterne er skiltet ved mødet, i øvrigt på samme betingelser som aftalt i Vadstena⁵³. På Ronnebymødet forhandlede fra

50. KK v. 9593-96.

51. DN VIII nr. 348 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 39.

52. Det sv. brev m. Karls løfter (DCP nr. 39), de da. forhandleres brev m. da. løfter (J. Hadorph: *Twå gamla svenske Riimkrönikor*. II Sthlm. 1676 s. 179f), både sv. og da. løfter gengivet (ST III nr. 492 s. 247-50, NGL 2. rk. II:1 nr. 40).

53. Karls forsikr. (DCP nr. 42), Christians ratifikation (Hadorph II s. 180f), begge gengivet (ST III s. 250-52).

dansk side de østlige provinseres rigsledelse, foruden marsken og hr. Iver tillige ærkebiskpen, Åge Akselsen og den gamle rigsråd Niels Jensen (Gallen) af Hammer. Fra Sverige mødte kongens svigersøn Erik Eriksen og Birger Trolle⁵⁴. Claus Rønnow og Iver Akselsen fulgte med til Stockholm, hvor Karl i rigsrådets nærværelse 31/5 ratificerede en ny stilstand til pinsedag (25/5) 1455. Tolv rigsråder medbeseglede: ærkebiskop Jöns Bengtsson, bisperne Niels i Linköping, Sigge i Strängnäs og Olof i Åbo samt de verdslige rådsherrer Erik Erikssen, Gustav Karlsson, Bo Stensson (Natt och Dag), Eringisle Nilsson, Erik Akselsen, Erik Nipertz, Birger Trolle og Åke Jönsson (Svarteskåning)⁵⁵. Med undtagelse af ærkebiskpen, Strängnäsbispen og den gamle Bo Stensson var det Karls allernærværende rådskreds. Erik Erikssen og Birger Trolle fulgte derefter med de danske forhandlere til København og indhentede Christians ratifikation dateret 9/7, medbeseglet af 12 danske råder: ærkebiskop Tue Nielsen, bisperne Oluf i Roskilde og Jens i Århus tillige med de verdslige råder Niels Eriksen, Claus Rønnow, Eggert Frille, Otte Nielsen, Åge Akselsen, Anders Hak, Torbern Bille, Iver Akselsen og Peder Eriksen⁵⁶. Rækkefølgen af de verdslige råder er særdeles bemærkelsesværdig. Fredsaftalen var et produkt af den Gyldenstjernepolitik, der blev resultatet af kursændringen i augustforhandlingerne i rigsrådet året før, da Otte Nielsen trådte tilbage som regeringsleder⁵⁷.

Ifølge fredsaftalen skulle danske og svenske rigsråder mødes i Ronneby ved St. Hansdag 1454. Af de besatte områder måtte ikke opkræves usædvanlige skatter. Freden indbefattede ikke blot Christians rigers indbyggere og undersåtter, men tillige hans medhjælpere og dem, der handlede på hans vegne, altså også de västgötaherre, der havde hyldet ham, og de slotsherrer, der havde indgået kapitulationsoverenskomst med ham. Aftalen foreligger i 2 versioner. I det svenske brev, som Karl gav de danske forhandlere, lover han at acceptere, om Lage Posse holder Ekholm og de dertil liggende len til Christian, og ligeledes, om Lödöses indbyggere fastholder byens hylding af Christian. Om Gustav Olofsson står, at alle hans len skal følge Älvsborg. I det danske brev lover de danske forhandlere – med Christians og rigsrådets godkendelse – at man ikke vil bryde freden, hvis Lage Posse og Lödöse skulle vælge at slutte sig

54. ST III s. 252f.

55. ST III nr. 493 el. DCP nr. 43

56. ST III s. 255.

57. At rækkefølgen netop har relation til den sv. politik ses, hvis man sammenligner med rækkefølgen i et rettertingsbrev 2 dage senere, hvor O.N.R. står forrest og N.E.G. som nr. 8 blandt de verdslige råder (RD II nr. 272).

til Karl⁵⁸. Efter Tord Bondes overrumplingsforsøg var der åbenbart usikkerhed om disse egnets tilslutning til Christian eller Karl. Men traktaten er et tydeligt vidnesbyrd om, at Christian havde fastholdt alle de øvrige danske erobringer i Västergötland efter hovedhærens tilbagetrækning. Grænsen gik ved Vättern; derfor var Vadstena et naturligt forhandlingssted i januar 1453 mellem Karl og den danske besættelsesledelse.

Dommen 15. sept. 1453, et led i Karls politik

For Ture Turesson, Eggert Krummedige og en række andre højadelige fra Västergötland fik den danske besættelse imidlertid et retsligt efterspil. Begivenhedsforløb og påstande kendes – udover Karlskrøniken – kun fra et domsdokument af 15/9 1453, hvori 6 svenske rigsråder dømte 9 navngivne herrer in absentia skyldige i landsforræderi⁵⁹. I almindelighed refereres brevets udsagn uden reservationer. Det bør nok i den forbindelse erindres, at vi intet udsagn kender fra den sagsøgte part. Hovedanklagen mod Skarabispen Bengt Gustavsson, lagmændene Bengt Gulta og Arvid Svan, samt Laurens Snakenborg, Martin Svan og Bengt Andersson er, at de ugrebne og utvungne havde hyldet og svoret Christian troskab. Denne påstand strider mod Karlskrønikens skildring, at Christian tilsagde klærke, riddere og svende at indfinde sig i danskelejren ved Varnhem kloster under trussel om brand og hærgning af deres ejendomme⁶⁰. Når man tager i betragtning, hvilken interesse Christian havde i herrernes hyldning, kan man roligt slå fast, at han ikke har levnet dem noget frit og utvungent valg. Den aftale, som krøniken refererer, der udskyder hyldningen til 1. august, om ikke Karl personlig indfandt sig med undsætning, er der ingen grund til at tvivle om, for det var herrernes rygdækning, som Christian havde al anledning til at indrømme dem for at undgå forsinkelser, og som han i kraft af sin overmægtige militære position i Västergötland kunne indrømme dem uden videre risiko. Om de sagsøgte herrer selv havde været til stede ved domshandlingen, er der ikke tvivl om, at de ville dække sig bag aftalen og fremhæve, at Karl ikke havde udnyttet sin undsætningschance. Her ligger problemet for Karl i juridisk henseende,

58. Hadorph II s. 182-85: gengiver den da. version, ST III nr. 493: giver den sv. version, men Rydberg refererer s. 256 Hadorphs tekst, dog besynderligt nok uden at bemærke denne forskel på teksterne, der imidlertid er iagttaget af P. Sjögren: *Ätten Posses historia intill år 1500*. Upps. 1950 s. 67.

59. BSH III nr. 31.

60. KK v. 9177-90.

og derfor er det bemærkelsesværdigt, at dommen helt forbigår dette punkt. Det vækker umiddelbart tvivl om dommens juridiske holdbarhed.

En anden af de dømte herrer var Magnus Gren, der nu anklages for landsforræderi, der skal have kostet Karl besiddelsen af Gotland, og for i et møde i København åbent at have beskyldt Karl for at have myrdet hans søn. Udtalelsen bevidnes af Erik Eriksen og Birger Trolle, der overværede mødet som Karls forhandlere i juli 1453⁶¹. Gren anklages desuden for at have ladet sine tjenere hærge i Sverige under en fælles fredsaftale, derimod ikke for at have deltaget i krigen mod sit fædreland på dansk side, hvilket altså for samtidens betragtning var fuldt legalt, blot han havde skiftet tjenesteforhold. Det var karakteristisk nok her anklagen lød på, at han var draget af riget, »unødet og ubetvunget«. Om Grens forhold i Gotlandsspørgsmålet anføres intet nyt, som ikke allerede forelå i fuld offentlighed, da Karl i oktober 1450 rejste sin første anklage mod Gren for lensafregningen på Åbo. End ikke påstanden om, at han skulle have handlet i modstrid med de øvrige svenske herrer på Gotland, søges styrket ved udtalelser af disse. Karls påstand godtages umiddelbart på trods af den beseglede 31.-juli-traktat fra Gotland. Der er derfor al mulig årsag til at betegne denne nye dom over Magnus Gren som en ren politisk dom, der skulle åbne kongen adgang til at konfiskere den dømtes ejendom, et aspekt, som næppe bør lades ude af betragtning, om man vil vurdere dommen over de 6 forannævnte Västgötherrer. Men hvorfor mødte de sagsøgte herrer ikke frem ved domshandlingen? De burde vel være beskyttede af fredsaftalen?

Dette spørgsmål fører over i søgsmålet mod Ture Turesson og Eggert Krummedige. I Lödöse fik Tord Bonde tag i breve, der viste, at hr. Ture havde ladet interne oplysninger fra Karl til ham gå videre til Claus Rønnov og »siden (d.v.s. efter at) hr. Tord Bonde Karlsson havde fået Axevall fra Ture Turesson for forannævnte utroskabs skyld og betroet ham om et fængsel og manet ham derpå ind i Varnhem kloster«, så tog han derfra mod Karls og hr. Tords »minde« (d.v.s. samtykke) til Rumla-borg⁶². Med ordre til slotsbesætningen om at holde borgen imod Karl rejste de to slotshovedsmænd til Christian – eller velsagtens i første omgang til Claus Rønnov. Hovedanklagen mod Eggert Krummedige er således, at han gav sin slotsbesætning ordre til, om fornødent, at værges slottet mod Karl, hvilket man også gjorde alvor af. Det var han imidlertid efter datidens opfattelse forpligtet til ifølge den troskabsed, han pr. 1. august

61. Sjögren 1944 s. 102f, især note 9, se i øvr. foran s. 468.

62. BSH III nr. 31 s. 61. Citat i moderniseret sprog.

1452 havde afgivet til Christian. Nu bliver det pludselig helt afgørende, at Karlskrøniken fortier, og domsbrevet ignorerer, at hr. Eggert i lighed med de øvrige slotshøvedsmænd havde indgået kapitulationsoverenskomst med undsætningsfrist, som Karl ikke udnyttede. Slotsloven til Rumlaborg stod altså til Christians hånd, og det var yderst naturligt, at hr. Eggert fandt anledning til at kontakte sin lensherre, når forhold dukkede op, der truede hans indgående slotslovsaftale. Det er påfaldende, at Karlskrøniken omhyggeligt beretter, hvorledes Karl vandt Rumlaborg tilbage ved en kapitulationsoverenskomst med en 10-dages undsætningsfrist, der ikke blev udnyttet⁶³. Når det drejer sig om at bevise Karls ærlige og redelige metoder ved slotserhvervelsen, glemmer krøniken ikke at nævne traktaten. Karlskrønikens og domsbrevets omtale af Rumlaborg er et bevidst falsum til støtte for kongens forræderianklage mod Eggert Krummedige i et rent politisk søgsmål i efteråret 1453.

Mere pinligt tegnede sagen sig unægtelig for Ture Turesson. Den beskæmmende korrespondance fremlægges som bevis imod ham. Alligevel er der visse dunkle punkter i sammenhængen. Ingen har endnu beskæftiget sig med Tord Bondes andel i sagen. Allerede den måde, han kom i besiddelse af brevvekslingen, antyder, at han åbenbart ikke respekterede den indgåede våbenstilstand i Lödöse. Men der er vist mere grund til at spørge, under hvilke omstændigheder kom han i besiddelse af Axevall, og hvorledes bar han sig ad med at fængsle Ture Turesson, der jo på det tidspunkt var Christians lensmand på slottet? Der kan ikke være tale om en fængsling efter arrestation og under bevogtning. Opholdet i Varnhem kloster må være resultat af en indbyrdes aftale og sigtede sagtens mod en forhandling med Karl om spørgsmålet. Hvis hr. Ture havde været fange, ville det have været mere rimeligt at føre ham med til Karls opholdssted⁶⁴. Valget af Varnhem kloster, hvor den danske hærledelse muligvis stadigvæk havde kvarter, bød under alle omstændigheder Ture Turesson så betryggende omgivelser, at han har accepteret et møde om sagen. Derfor var det heller ikke noget problem for ham at undvige, og det er tydeligt, at han derved har brudt aftalen. Men hvorfor indgik han en frivillig aftale og brød den bagefter? Hvis Tord Bonde har bildt slotsbesætningen ind, at han var berettiget til at tage Axevall i forvaring p.gr.a. tiltalen mod slotshøvedsmanden, bliver det meget forståeligt, at Ture Turesson mente hurtigst muligt at måtte orientere slottets retmæssige

63. KK v. 9582-84, 9589-91.

64. Kraft går ud fra, at der er tale om regulær arrestation med magtanvendelse (a.a. 1944 s. 35).

lensherre – nemlig Christian – om det indtrufne forræderi mod slotslovs-aftalen. Selvom brevvekslingen stiller hr. Ture i et meget beskæmmende lys, berettigede det begribeligvis ikke Tord Bonde til at tilvende sig Axevall i Karls navn ved et tilsvarende forræderi imod en lovlig indgået aftale med Christian, og beviset herfor – nemlig hr. Tords fortsatte besiddelse af slottet – er ligeså uomtvistelig som den famøse brevveksling.

Fredsftalen af 31. maj 1453 forhindrede Karl i at fortsætte kampen imod sine tidligere slotshøvedsmænd, der havde indgået aftale med Christian. Men et retsmellemværende måtte naturligvis kunne afvikles. Derfor er retssagen i september 1453 at betragte som en fortsættelse af den politiske kamp, blot i civilretslig maskering. Når de sagsøgte end ikke gjorde sig den ulejlighed at søge lejde for at møde frem til domshandlingen, viser det, at de anså sagen for politisk og altså ikke ventede nogen uvildig juridisk behandling. Begivenhederne omkring Axevall og Rumlaborg havde vist, at Karl ikke respekterede de indgåede fredsftaler, som adelen mente at have hævdvunden ret til at indgå. Følgelig ville de naturligvis ikke anerkende hverken domstolens kompetence eller dommens udfald. Dommen fældedes af en snæver klike i rådet under forsæde af kongens svoger Gustav Karlsson, der var lagmand i Uppland. De øvrige var Erik Akselsen, Tord Bonde, Erik Nipertz, Eringisle Nilsson og den kongelige kansler Nicolaus Ryting. Ved at stemple Västgötaherrernes ftaler med Christian som landsforræderi afstivedes det kongelige renommé, og Karls underlegenhed i krigen kunne delvis tilsløres i det almene omdømme. Konkrete følger kunne sagen naturligvis kun få i det omfang, de dømte ejede gods inder for Karls rækkevidde. Dommen kan dog også have øget modsætningerne til visse aristokratiske kredse i Sverige. Tord Bondes placering blandt dommerne i Ture Turessons sag har formentlig også samtiden fundet anstødelig, og kirken har næppe kunnet godkende, at Skarabispren kunne dømmes fra liv og gods af en ren verdslig domstol uden kirkelige dommere.

En dom af denne art er naturligvis ganske uegnet som grundlag for en bedømmelse af de svenske herrers skyld eller uskyld i forræderi, hvilket bedst ses ved at betragte Karls holdning over for de slotshøvedsmænd, der endnu sad inde med borg og fæste, f.eks. Lage Posse på Ekholm og Gustav Olofsson på Älvsborg. Her var sandelig ikke tale om frakendelse af liv og gods, skønt det er svært at øjne den store forskel på herrernes handlemdåde. Hvor der var et slot at vinde tilbage, måtte man lirke sig frem. Fredsftalens divergerende formuleringer om Ekholm viser tydeligt, at begge parter appellerede til Lage Posse, og Gustav Olofsson var åbenbart så forsynlig at holde en dør åben tilbage til Karl, så han fik sine

øvrige svenske len traktatsikret, inden han tog stilling til, hvilken side, han ville slutte sig til⁶⁵.

Også på Örebro skal Karl have afsløret forræderi af ingen mindre end slotsfruen. Eringisle Nilssons hustru Birgitte var datter af Oluf Akselsen og skal have sendt fjenden oplysninger om den svenske hovedhærs bevægelser i Närke. Hun dømtes til bålet, men benådedes dog af hensyn til manden⁶⁶. Hr. Eringisle havde i mange år været Karls trofaste tilhænger i alle politiske forhold. Nu måtte han dog fratræde Örebro len, men hans placering i forræderidomstolens dommerkollegium i september 1453 vidner om, at han stadig hørte til inderkredsen om Karl.

Gustav Olofsson var ikke blind for Älvsborgs strategiske betydning i kampen mellem kongerne, og han havde gode slægtsforbindelser til begge sider. Hans broder Jöns var Karls lensmand i Viborg, en anden broder Knut var kannik i Uppsala, og rigsråd Simon Körning var hans morbroder. Men hans hustru Ingrid Bengtsdotter af Vinstorpa-ätten var søster til Åge Akselsens hustru Märta, så kontakten til inderkredsen omkring Christian var også nærliggende⁶⁷. I juli 1454 havde Gustav Olofsson omsider bestemt sig til påny at slutte sig til Karl med »al ydmyg troskab og kærlighed«, hvorfor han lover at gøre sig helt fri af sit forhold til Christian, og hans morbroder, hans brødre, hans fader og hans hustrus to brødre Staffan og Karl Bengtsson garanterer for hans troskab⁶⁸. Trods brevetts formulering var det nu ikke nogen nådesag for Karl, og det var vist så som så med hr. Gustavs ydmyghed. Han havde fået panteret på Älvsborg len og tillige et 30-årigt pantebrev på Örebro len med begge byer Lödöse og Örebro, så det tør nok antydes, at han forstod at tage sin pris for troskabsbrevet og det værdifulde Älvsborg slot. På den anden side lå der for Karl en vis sikkerhed i, at Dorotheas morgengavekrav på Örebro len ville koste Gustav Olofsson panteretten i lenet, som Karl havde indrømmet ham. Hr. Gustav havde således en indlysende fordel i at holde fast ved Karl.

Norge mellem 1450 og 1453

Christians kroning i Trondheim overværedes af 24 rigsråder og sandsyn-

65. ST III s. 254, jfr. Hadorph II s. 182-85.

66. KK v. 9451-65, 9487-98.

67. Slægtsforbindelserne se Enemark 1981 Tvl. XI.

68. BSH III nr. 40.

ligvis tillige flere lagmænd – måske århundredets talrigste norske rigsrådsfremmøde⁶⁹. Men Karls tilhængere var naturligvis ikke til stede, hverken Hamarbispren eller Erik Sæmundsson, der havde virket som Karls rigsforsender søndenfjelds. Den sidste er ikke omtalt i live efter denne tid, og det skyldes muligvis et opgør med ham i Viken, at hverken Oslobispen eller Hartvig Krummedige var deltagere i Bergenunionsmødet, men sandsynligvis må være hastet hjem til Osloegnen straks efter kroningen. I alt fald fandt man anledning til at afkræve almuen i Gudbrandsdalen, Hedemarken og Østerdalene en hylding af Christian, hvilket først efter gammel sædvane fandt sted på fylkesting, men senere blev afgivet ved repræsentanters edsaflæggelse den 20. november i Oslo til bispen, Krummedige, Simon Bjørnsson og ærkepræst Sigurd Bjørnsson⁷⁰. Det var netop disse bygder, der året før havde hyldet og valgt Karl i Hamar. Erik Sæmundssons skæbne kendes ikke bestemt, men han menes at være ombragt på Krummediges foranledning, hvilket muligvis blev signalet til en langvarig familiefejde. Hr. Eriks svigersønner Ragvald Nilsson, der var lagmand på Oplandene, og Jöns Knutsson af den svenske slægt »Tre rosor« søgte åbenbart til Sverige⁷¹. Det samme gjorde Ejnar Flugá og Aslak Turesson (Båt), som Karl havde udnævnt til sine rigsforsendere nordenfjelds. Aslak Turesson var gift med en søster til Jöns Knutsson (Tre rosor), og der er næppe tvivl om, at denne slægtskreds politisk havde orienteret sig i retning af Karl⁷². Det gjaldt dog ikke den yngre broder Alv Knutsson (Tre rosor), der i 1454 omtales som Christians hofsinde. Han havde åbenbart på det tidspunkt opholdt sig nogle år i Danmark i kongens tjeneste og er vel introduceret af selveste Sigurd Jonsson, der var broder til den unge mands mormoder⁷³.

Domkapitlet i Trondheim havde inden kongens ankomst valgt Aslak Bolts efterfølger. Valget faldt på magister Olav Trondsson fra kapitlets egne rækker, men kongen nedsatte en gejstlig domstol, der underkendte valget ud fra kanoniske retskriterier⁷⁴. Da kongen næppe kunne kende

69. DCP nr. 18 el. DN VIII nr. 342 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 16. Ved et samtidigt rigsrådsmøde i Trondheim var lagmænd fra Stavanger og Tønsberg til stede (DN III nr. 834 s. 609).

70. DCP nr. 24 el. DN III s. 589 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 29, jfr. Daae a.a. s. 74f.

71. O.J. Benedictow: Knut Alvsson og hans vei til oprør (no. Historisk tidsskrift (cit. NHT) 53 1975 s. 122ff).

72. Ibid. s. 124, KK v. 8055-60, slægtstavle Enemark 1981 Tvl. XII. E.F. og A.T.B. er i Vadstena 27/2 1455 (Sjögren 1950 s. 78), jfr. HR II:4 s. 375 note 1.

73. DCP nr. 52, DN II nr. 808, §10, jfr. H. Koht: Alv Knutsson i Norsk Biografisk Leksikon (cit. NBL) I s. 114f.

74. DCP nr. 19 el. DN VIII nr. 343. Om ærkebisperstriden se Taranger a.a. III:2 s. 90-112, Lindbæk 1907 s. 23-49.

noget til magister Olav, gjaldt hans skepsis formentlig domkapitlet og specielt dets holdning til Karl, således som det var kommet til udtryk i kroningen november 1449. Christian har på dette fjerne embede ønsket en person, han politisk kunne stole fuldt ud på, og hans kandidat Marcellus, der var biskop i Skalholt, postuleredes nu – formentlig under pres – til ærkesædet. Paven ville dog ikke godkende valget af Marcellus, men udnævnte i stedet en tysk dominikanermunk ved navn Henrik Kalteisen. Denne ankom til København under rigsrådsmødet august 1452. Kongen anerkendte den nye ærkebisp, der aflagde troskabsed som medlem af det norske rigsråd, og med en anbefalingsskrivelse fra kongen stilet til domkapitlet i Trondheim begav han sig videre til Norge⁷⁵. I november var han i Bergen, som han forlod i slutningen af april 1453 og nåede omsider til sit ærkesæde i slutningen af maj fulgt af bisperne af Bergen og Færøerne, provst Alf fra Apostelkirken i Bergen, lensmanden i Bergen Olav Nilsson, samt rigsråderne Peder Nilsson og Hans Kruckow.

I mellemtiden var Trøndelagen og ærkestiftet blevet berørt af krigen. I efteråret 1452 angreb Örjan Karlsson fra Jemtland og tog både lensmanden Henrik Jensson og Olav Trondsson, der sandsynligvis administrerede ærkesædets besiddelser, til fange. Da Olav og Peder Nilsson ankom med en styrke fra Bergen, trak Örjan Karlsson sig dog tilbage over fjeldene, men tog sine fanger med sig. Skønt Karl i Vadstenaaføtalen af 28/1 1453 havde lovet at orientere Örjan Karlsson om stilstanden, kom denne dog igen i april 1453, hævdede endog at være tilskyndet hertil af Karl på trods af fredsaføtalen. Da Henrik Kalteisen med sit store følge eskorteret af Olav Nilsson og styrker fra Bergenhus kort tid senere ankom, måtte Örjan Karlsson dog atter fortrække, og Olav Nilsson tog nu anledning til at lade Frostatinget udstede et vidnesbyrd om almuens anerkendelse af Christians kongevalg og referat af Karls og Örjan Karlssons uretmæssige handlinger⁷⁶.

Denne gang drog Örjan Karlsson imidlertid til Hamar, hvor han bemægtigede sig bispegården, der dog blev tilbageerobret af Hartvig Krummediges foged med styrker fra Oslo og Akershus⁷⁷. Det er lidt tvivlsomt, hvorledes Hamarbispn, Karls gamle tilhænger, har forholdt sig under disse stridigheder. Krummedige beholdt i alt fald foreløbig bispegården

75. NGL 2. rk. II:1 nr. 36.

76. DCP nr. 44 el. DN VIII nr. 349 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 45.

77. Miss II nr. 7.

og modtog tilmed kongens lensbrev på den 12. juli 1453, hvilket må opfattes, som om bispnen havde forbrudt gården til kronen⁷⁸.

Sigurd Jonsson havde i 1450 overtaget Tönsberghus efter Erik Sæmundsson, og i december 1452 kaldte han sig endnu Norges riges høvedsmand i kongens fravær. Kort efter må han imidlertid være død, og på sin Norgesrejse i 1453 udnævnte kongen Hartvig Krummedige til norsk hofmester⁷⁹. På Båhus må der også efter 1450 være skiftet lensmand, uvist af hvilken grund. Erik Bjørnsson modtog ridderslaget ved Christians kroning, men må kort tid senere have afgivet Båhus til Kolbjørn Gerst, der tidligere havde haft slottet i forlening⁸⁰. Christians kirkelige tilhængere rykkede ind på de ledigblivne bispestole: Gunnar Holk, provst ved Mariakirken i Oslo, fulgte efter Jens Jakobsson på Oslo bispestol, og ærkepræst Sigurd Bjørnsson blev i 1453 elektus i Stavanger efter Gunnar Eiriksson⁸¹.

Størst betydning fik det imidlertid, at Christian under sit ophold i Bergen i oktober 1453 fratog Olav Nilsson lensbrevet på Bergenhus muligvis p.gr. af hans mellemværende med hansekøbmændene på bryggen⁸². Hans efterfølger blev Magnus Gren, hvilket strengt taget må have været et brud på Christians norske håndfæstning, der nægtede udlændinge adgang til norske len, men skiftet synes dog at være sket efter rigsrådsforhandlinger⁸³. Det er næppe udelukket, at ulovlig skatteoppebørsel i Nordnorge har været en medvirkende årsag til Olav Nilssons afsættelse, for 10. oktober udstedte Christian brev til almuen i Trøndelagen med tilsagn om sin beskyttelse mod udpresninger fra gejstlige som fra verdslige høvdingers side, og Magnus Gren skulle være garant for løftets overholdelse⁸⁴.

Imidlertid slap Henrik Jensson fri af sit svenske fangenskab mod kaution for en løsesum på 800 rhinske gylden 31/5 1453, så han og sandsynlig-

78. DN VIII s. 385.

79. S.J.: DN V nr. 779, XXI nr. 463 – H.K.: DN III s. 600, VI nr. 545.

80. K.G.s slotslovslofte for Båhus 1441 21/1 (DN II nr. 743 el. NGL 2. rk. I nr. 98), E.B. høv. Båhus 1449 21/9 (Lönnroth a.a. s. 272f), K.G. høv. Båhus 1455 20/6 (Hadorph II s. 192f).

81. G.H.: NBL V s. 97, S.B.: DN III nr. 824.

82. HR II:4 s. 126, jfr. nr. 341, 349 §2.

83. NGL 2. rk. II:1 nr. 3. §3. Til stede var bisperne Thorlav i Bergen, Gunnar i Hamar, Hartvig Krummedige, Olav Nilsson, Mats Jacobsson, Henrik Kruckow, Peder Nilsson, Henrik Jensson og Herlog Pettersson, foruden de danske råder Niels Eriksen Gyldenstjerne, Joachim Fleming, Stange Nielsen, samt Magnus Gren (DN VI nr. 545 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 48).

84. NGL 2. rk. II:1 nr. 49.

vis tillige Olav Trondsson kom hjem i løbet af sommeren⁸⁵. Marcellus fortsatte sine intriger mod Henrik Kalteisen, som han over for Christian beskyldte for konspirationer med Karl Knutssons udsendinge ved pavehoffet. Hvor meget Christian har troet på Marcellus' påstande, er nok svært at sige; men han turde i hvert fald ikke løbe nogen risiko for svensk politisk infiltration i det fjerne norske ærkestift. Derfor nødtes Henrik Kalteisen få måneder efter sin ankomst til at nedlægge sit embede. I et såkaldt rigsrådsbrev af 15/10 1453 lader kongen nu fremføre de mest horrible påstande som forklaring til paven på, at man fra norsk side må insistere på ærkebiskop Henriks embedsnedlæggelse⁸⁶. Som norske rigsråder anføres Sigurd Bjørnsson elektus i Stavanger, en yderst tvivlsom bisp Matthias i Hole, holsteneren Hartvig Krummedige og svenskeren Magnus Gren. Hverken brevet eller selskabet taler til ære for den nye Stavangerbisp. Da Kalteisen efter en gejstlig disput med Marcellus i Bergen 12. september under ingen omstændigheder kunne acceptere denne som sin efterfølger, anbefalede kongen nu – Olav Tronsson! Det er tydeligt, at Christian var komplet ligeglad med den gejstlige varetægtelse af ærkesædet. For ham talte kun det politiske moment i sagen.

Efter Sigurd Jonssons død og Olav Nilssons fald og den stadig uafklarede situation omkring besættelsen af den norske ærkestol måtte Hartvig Krummedige blive den dominerende skikkelse i Christians norske politik. Han var dog ikke nogen afholdt mand, navnlig var hans forhold til kirken ikke det bedste. Den nye Oslobisp Gunnar Holk havde under sin indvielse i Rom udvirket et pavebrev af 15/7 1453 imod verdslige høvdinge, adelige riddere og lægfolk, der røvede og beslaglagde kirkegods, fordrev bisper og andre prælater fra deres residenser, trak gejstlige for verdslige domstole, røvede deres gods, forarmede dem med gæsteri og holdt dem i fængsel o.s.v.⁸⁷. Brevet kunne dårligt sigte på andre end Hartvig Krummedige og hans håndlangere, og bl.a. også til okkuperingen af Hamar bispegård. Inden kongen forlod Norge i 1453 måtte han da også på et rigsrådsmøde på Akershus i december formidle et forlig mellem hr. Hartvig og Hamarbispen, der fik udleveret sin bispegård, men dog måtte love, at de faste gårde, han havde på kirkens vegne, ikke fremtidig skulle blive kongen og Norges krone til skade⁸⁸. Det var unægtelig en ret umaskeret insinuation af, at bisp Gunnars holdning under

85. Bring II s. 246-48.

86. DN III nr. 824.

87. DN I nr. 826-27, VI nr. 543-44.

88. DN VIII nr. 351-52.

krigen havde været kritisabel. Om insinuationen var berettiget eller kun skulle rense Krummedige, kan det nok være svært at afgøre. Gunnar Holk betænkte sig i alt fald ikke på at være garant for sin embedsbroder fra Hamar. Foruden sagens parter og Oslobispen var provst ved Mariakirken Iver Vikingssor, der fungerede som kansler, og muligvis Oslos lagmand eneste deltagere fra det norske rigsråd. Derimod var Cristians danske hofmester Niels Eriksen (Gyldenstjerne), danske kansler Lundekanik Jens Claussen, samt de danske rigsråder Joachim Fleming, Mogens Ebbesen (Galt), Strange Nielsen (Strangesen) og svenskeren Eggert Krummedige til stede, og disse adelige herrer har højst tænkeligt set med stor forståelse på Hartvig Krummediges nødvendige forholdsregler over for den tvivlsomme prælat i Hamar.

Hartvig Krummedige ledsagede kongen til Båhus, hvor de sandsynligvis tilbragte julen sammen hos slotsherren Kolbjørn Gerst, inden Christian i begyndelsen af det nye år vendte tilbage til Danmark⁸⁹. Den norske hofmesters position syntes urørlig. Men i december 1454 dukkede en ny modspiller op på den norske politiske arena. Christian overdrog Solør len, som Sigurd Jonsson tidligere havde haft, til sin unge hofsinde Alv Knutsson (Tre rosor), der snart skulle vise sig at blive en alvorlig politisk modstander til hr. Hartvig⁹⁰.

Hanseater, englændere og hollændere 1447-1454

Kristoffer havde i sommeren 1447 arresteret engelske skibe i Sundet som repressalier for engelsk ulovlig handel på Island. I England tilskrev man imidlertid hansekøbmændene ansvaret for den fjendtlige handling, hvilket skærpede forholdet mellem englændere og hanseater⁹¹. I marts 1449 førte forhandlinger i Lybæk dog til en 2-årig stilstand indtil 24. juni 1451, og under de følgende engelsk-danske forhandlinger i København sluttedes den 17. juli en tilsvarende våbenstilstand gældende til Mikkelsdag (29/9) 1451⁹². Ved at frigive engelsk gods og engelsk sejlads gennem Sundet havde Christian navnlig imødekommet højmesteren i den Tyske ordensstat og dennes undersåtter, de preussiske hansebyer, og det var næppe tilfældigt umiddelbart forud for det dansk-svenske opgør på Got-

89. DN VI nr. 547, XXI nr. 472.

90. DCP nr. 52.

91. HR II:3 nr. 464, 531, jfr. W. Christensen 1895 s. 156ff, E. Daenell: Die Blütezeit der deutschen Hanse II Berlin 1906 s. 20.

92. HR II:3 nr. 503-05, DCP nr. 8.

land, hvor man for alt i verden måtte undgå preussisk støtte eller blot preussiske tilførsler til svenskerne⁹³.

England overholdt imidlertid ikke stilstandsftalen med hanseaterne. Den 23. maj 1449 erobrede den engelske flåde i Kanalen den store hanseatiske Baieflåde, der var på vej hjem med salt fra Vestfrankrig. Hanseaterne svarede med arrest på englændere og engelsk gods i hansehavnene⁹⁴. Der viste sig dog snart en klar forskel mellem lybsk og preussisk holdning. I Preussen var man mere afhængig af og interesseret i handel med England og ville følgelig – omend man fastholdt sit krav om erstatning – have striden bilagt ved forhandlinger, mens man i Lybæk var mere tilbøjelig til repressalier og handelsblokade som svar på det engelske overgreb. Formentlig som et udslag af denne stemning kappede de lybske Bergenfarere ved Skagen på turen til Bergen juli 1450 et engelsk skib med engelske gesandter ombord på vej til Preussen. Fangerne sendtes til Lybæk, mens skib og ladning førtes til Bergen⁹⁵.

Her ankom ved samme tid Christian på vej til sin norske kroning, og de tyske købmænd eskorterede ham med æresvagt på 5 skibe og 300 væbnede mænd fra Bergen til Trondheim utvivlsomt i forventning om stadfæstede hanseprivilegier, som hansekøbmændene allerede havde bragt på bane under Halmstadmødet et par måneder tidligere⁹⁶. Christian anstillede sig imidlertid dybt fornærmet i anledning af affæren om det engelske skib, som han hævdede havde haft lejde fra ham, hvilket næppe er troligt, eftersom han intet foretog sig for at få gesandterne udleveret. Derimod lod han sig skib og ladning tildømme efter norsk lov⁹⁷. Da varerne senere solgtes i København, kom hans indgreb i alt fald ikke englænderne til gode. Hensigten var antagelig at skaffe sig en pressionsaffære over for Bergenfarerne, som kunne give ham rimelig årsag til foreløbig at udskyde stadfæstelse af de hanseprivilegier, der var så lidet populære i det norske rigsråd⁹⁸. Hans indgreb i striden mellem tyske købmænd og tyske håndværkere i Bergen til fordel for håndværkerne tyder i samme retning⁹⁹.

93. Enemark 1981 s. 200, jfr. s. 112f.

94. HR II:3 nr. 530-32, CdS 30 s. 97ff, Daenell II s. 22ff.

95. HR II:3 nr. 637, 642, 647, 653, CdS 30 s. 107ff, Daenell II s. 24 f.

96. HR II:3 nr. 603 især §6, Taranger a.a. III:2 s. 82.

97. DN VIII nr. 344 el. DCP nr. 20, W. Christensen 1895 s. 187f, Taranger a.a. III:2 s. 116.

98. Om det norske rigsråds spændte forhold til hanseaterne i Bergen se f.eks. W. Christensen 1895 s. 69ff, J. Schreiner: *Hanseatene og Norges nedgang*. Oslo 1935 s. 114ff, samme: *Hanseatene og Norge i det 16. århundrede*. Oslo 1941 s. 25-29, G.A. Blom i *Det nord. Syn på Forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden*. Århus 1957 s. 42-46.

99. *Privilegiet til håndværkerne* (DN I nr. 812 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 26). Om striden se W. Christensen 1895 s. 189ff, jfr. s. 95f, 116f, Taranger a.a. III:2 s. 116ff.

Da Lybæk ved hertug Adolfs mellemkomst havde opnået et møde med Christian, hertugen og det danske rigsråd april 1451 i Odense til løsning af konflikten om det engelske skib, som de lybske Bergenfarere havde indanket for kejseren, og nye forhandlinger om hanseprivilegierne, viste kongen sig meget nådig og forærede hver af forhandlerne en ridehest. Dog mente han ikke at kunne tage stilling til de hanseatiske spørgsmål, før de dansk-svenske problemer var løst på det planlagte grænsemøde. Derefter tilbød han hanseaterne et nyt møde til drøftelse af deres anliggender. Christian havde nu sikret sig en klemme på Avaskærmødets lybske forhandlere, der næppe ville træde hans interesser for nær¹.

Efter de forliste forhandlinger i Avaskær stod krigen med Sverige for, og der høres ikke mere til noget møde med hanseaterne om privilegier og skibssaffæren i Bergen. Nu genoptog Christian sit tidligere blokadekrav til hansestæderne mod handel på Sverige, til de preussiske byer allerede september 1451 og påny ved Oluf Akselsens brev til Danzig november 1451; tilsvarende forbud tilgik Lybæk og de andre vendiske byer februar 1452². Den skærpede kurs mod hansekøbmændene betød dog på ingen måde en forsonligere holdning mod englænderne. Til trods for, at Christian selv opholdt sig i København, da stilstanden med englænderne blev indgået 17/7 1449, har han aldrig ratificeret aftalen, hvilket underbygger formodningen om, at den kun havde Christians rent aktuelle interesse p.gr.a. Gotlandsspørgsmålet³. Efter stilstandsperiodens udløb september 1451 indtrådte konflikten på ny med forbud mod engelsk sejlads og transport af engelsk gods gennem danske farvande, hvilket navnlig indskærpedes de preussiske byer⁴. Christian fik herved anledning til at true de preussiske hansebyer på et vitalt punkt, nemlig deres sundfart, hvis de ikke afholdt sig fra transport af engelsk gods og fra sejlads og handel på Sverige. Det sidste var utvivlsomt hovedsagen for Christian, men ved at eskalere sit forhold til England fik han mulighed for at kæde det sammen med indgreb mod sundsejadsen, der betød uendeligt meget for de preussiske købmænd.

Christians skarpe kurs mod englænderne faldt bedre i tråd med den lybske holdning efter det engelske angreb på Baieflåden i maj 1449. I Preussen ville rygter i efteråret 1451 da også vide, at Lybæk forenede sig med Christian og hertug Adolf om krig mod England og sundspærring til

1. Odensemødet: LUB VIII nr. 764, CdS 30 s. 121f, jfr. W. Christensen 1895 s. 197f – Appel til kejseren: DN VII nr. 439-40.

2. HR II:4 nr. 50 §3, 61-62, LUB IX nr. 77, BSH III nr. 20.

3. W. Christensen 1895 s. 206.

4. HR II:4 nr. 24, 80-81, jfr. W. Christensen 1895 s. 204-10.

skade for preussisk handel⁵. Selvom der ikke er grund til at fæste lid til rygterne, og selvom Christians motiver næppe var dikteret af hensyn til lybækkerne, så gav hans holdning i sundtrafikken dog det lybske politiske standpunkt i striden med England et eftertryk, som byen kun kunne være tilfreds med. Man var muligvis af den grund mere indstillet på at bøje af for Christians aggressive fremfærd mod Sverigessejladsen, og Christians fyrsteforhandlinger i Wilsnack i februar 1452 vakte sandsynligvis også bekymring i Lybæk, hvor man var ganske klar over, at der blev truffet forholdsregler mod Sverige⁶.

Hansekøbmændene holdt sig neutrale i den svensk-danske krig. Der fremførtes klager mod begge de krigsførende parter; men efter afviklingen af det danske togt tog uroen på søen tilsyneladende til i efteråret 1452, og Lybæk og Danzig overvejede at tage fælles skridt imod sørøveriet⁷. Det var dog vist mere rettet mod Christians broder Gerhard end mod kongen selv. I Stralsund var man ganske vist af den opfattelse, at Christian havde sluppet broderen løs på den neutrale skibsfart, fordi han ikke selv kunne betale ham for hans deltagelse i krigen mod Sverige⁸. Det skabte alvorlige komplikationer, da Gerhards kapere tog en hollandsk flåde på en snes skibe på vej til Preussen og afsatte en del af byttet i slesvig-holstenske havne, så både Lybæk og Adolf måtte skride ind af frygt for nederlandske reaktioner, der da heller ikke udeblev⁹. Gerhard greb til nye voldsomheder imod Lybæk, som han tilskrev skylden for, at han var kommet i konflikt med sin morbroder Adolf.

Christian havde netop udstedt beskyttende privilegier til byen Amsterdam for handel i hans riger i september 1452 omtrent samtidig med, at Gerhard kaprede de hollandske skibe¹⁰. I juli 1453 gentog Christian sit lejde for hollandsk og zeelandsk handel og sejlad¹¹. I betragtning af Christians voldsomme reaktion mod Bergenfarerne i anledning af affæren med det engelske skib 1450 skulle man forvente, at Gerhards fremfærd mod hollænderne ville blive en alvorlig belastning af forholdet mellem brødrene, men det er der intet tegn til. Fra hanseatisk side var man da også af den opfattelse, at Gerhards overgreb mod skibsfarten havde

5. v.d. Ropp i HR II:4 s. 13: Uddrag af Stralsundkrønike, Daenell II s. 28f.

6. CdS 30 s. 130f.

7. HR II:4 nr. 118-19.

8. Ex Chronicus Stralsundensibus a. 1230-1521 (SRS III:1 s. 299 CdS 30 s. 134f.

9. CdS 30. s. 134f, jfr. s. 169f, LUB IX nr. 133, 211, 919, RD II nr. 352, 354, W. Christensen 1895 s. 214-19.

10. DN V nr. 777-78 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 37-38.

11. DN V nr. 781 el. NGL 2. rk. II:1 nr. 46.

Christians billigelse, selvom man naturligvis vanskeligt kunne gøre ham ansvarlig for broderens handlinger, eftersom denne jo var en selvstændig fyrste, der ikke var i Christians tjeneste¹². Et vidnesbyrd om det gode forhold mellem brødrene var det vel også, at Christian december 1454 overdrog Gerhard bestyrelsen af sin del af Oldenburg og Delmenhorst¹³.

Den 10-årige stilstand, der i 1441 var indgået i striden mellem hollændere og hanseater i København, var i 1451 blevet forlænget for en ny 10-årsperiode¹⁴. Derimod havde uoverensstemmelser mellem hansekøbmændene og Flandern samme år ført til en hanseatisk handelsblokade og flytning af hansekontoret fra Brügge i første omgang til Deventer, senere til Utrecht¹⁵. Den normale hanseatiske forhandling af flanderske klædestoffer var derfor inde i en vanskelig periode, og som følge af restriktioner mod den engelske sundsejlad var også den baltiske omsætning af engelsk klæde stærkt hæmmet¹⁶. Afsætningen af hollandsk klæde i Østersøen nød derfor ekstraordinært gode betingelser i 1450'erne, så Christians imødekommende holdning til hollandsk sundsejlad må have været ganske særlig velkommen. Forbudet mod at medbringe engelsk gods har næppe spillet nogen syndelig rolle for de hollandske og zeelandske skipper, mens det let kunne blive en alvorlig gene for preussiske skibe at dokumentere, at de engelske varer, der befandt sig ombord virkelig var preussisk ejendom.

Det har været fremhævet, at Christians Østersøpolitik, der fra 1448-51 lå ganske på linie med hertug Adolfs, i årene fra 1451-55 distancerede sig afgørende fra morbroderens, der stedse lagde vægt på et fortroligt forhold til hansekøbmændene, specielt nabobyen Lybæk¹⁷. Det er uomtvisteligt, at Christian i disse år førte en langt hårdere kurs imod den neutrale skibsfart end hertugen, men de skærpede kontrolforanstaltninger navnlig i Øresund ramte dog fortrinsvis englændere og preussiske købmænd, mens de vendiske byer og hollænderne i overvejende grad er gået fri, hvis de afholdt sig fra direkte handel på Sverige, der næppe heller har været velset under stilstanden i den dansk-svenske krig. Gerhards holdning var langt mere yderliggående end Christians. Hans piratkaptajner

12. HR II:4 nr. 293, 297 s. 220, fr. nr. 292 s. 217.

13. DCP nr. 53.

14. Herom se Daenell I s. 424-35.

15. Herom se Daenell I s. 397-412.

16. Om klædehandel se Enemark i Kulturhist. Leksikon f. nord. Middelalder VIII Kbh. 1963 sp. 458-65 m.d.anf.henvi. De gode betingelser for hollandsk klædehandel se Daenell I s. 413f.

17. W. Christensen 1895 s. 220.

var en svøbe for skibsfarten såvel i Nordsøen som Østersøen og ramte tilsyneladende uden politiske motiver.

Man har tvivlet om, at Christians skarpe kurs over for skibsfarten i disse år egentlig var udtryk for nogen langsigtet plan¹⁸. Som foran nævnt forekommer hans holdning over for englændere og preussere dog særdeles målbevidst som led i kampen mod Sverige. Det var næppe heller tilfældigt, at han lagde sin kurs over for de vendiske stæder midt imellem broderens og morbroderens. Adolf ville når som helst kunne formidle ham en forhandlingskontakt til Lybæk, hvis den politiske situation gjorde det ønskeligt, mens Gerhards stadige trussel mod skibsfarten øvede et pres mod Lybæk, der ikke nærede tvivl om, at grebet kunne strammes og rettes mere direkte mod byens egen skibsfart, om man fraveg en politisk linie, som Christian kunne acceptere. I enhver forhandling ville en begrænsning i broderens kaperier være en værdifuld indrømmelse til hanseforhandlerne, og skønt den ikke kostede Christian noget, kunne den måske alligevel aftvinge modydelser.

I maj 1454 havde Adolf tilvejebragt et møde i Heiligenhafen mellem Christian og lybske repræsentanter. Klagerne over Gerhards røverier mente Christian ikke at kunne tage stilling til, og da lybækkerne bragte hanseprivilegierne på bane, henviste kongen til, at privilegiestadfæstelse ikke kunne foretages uden rigsrådets godkendelse¹⁹. Han lovede dog at komme tilbage til spørgsmålet efter det planlagte dansk-svenske unionsmøde St. Hansdag 1454 i Ronneby, som han i øvrigt indbød Lybæk til at sende repræsentanter til. Christians taktiske fremgangsmåde var en tro kopi af Odenseforhandlingerne april 1451. De vendiske stæder undlod dog alligevel i sidste øjeblik at give møde i Ronneby, fordi man havde erfaret, at Gerhard også kom til mødet »med meget løst parti og selskab«, og Adolf ikke ville give betryggende garanti for søstersønnen²⁰. Begivenheden illustrerer, hvilken pression Gerhard betød i forhold til hansebyerne. Christian var klar over det – og udnyttede kynisk virkningen i sin politik.

På et punkt imødekom Christian dog lybske ønsker. Under sit ophold i Bergen oktober 1453 tilvejebragte han et forlig i den mangeårige konflikt mellem Bergenkontorets købmænd og lensmanden Olav Nilsson og den-

18. Ibid. s. 221.

19. HR II:4 nr. 245, jfr. W. Christensen 1895 s. 235f.

20. BSH III nr. 35, HR II:4 nr. 278-79, 282, LUB IX nr. 183: »— de mit vele loser partie vnde zelschopp deme vorbenemeden koninge, sinem brodere —«.

nes broder Peder Nilsson²¹. Samtidig tilbagekaldte han med rigsrådets billigelse lensbrevet fra Olav Nilsson og tildelte Magnus Gren Bergenhus len. Det fremgår af købmændenes referat, at man betragtede begivenheden som en stor diplomatisk gevinst og en betydelig indrømmelse fra kongens side²². Christians bevæggrunde er lidt dunkle, men han havde åbenbart andre klagepunkter mod Olav Nilsson end overgrebene mod kontorets folk. Det er derfor ikke så givet, at lensmandsskiftet i Bergen tør tolkes ensidigt som »et knæfald« for hanseatiske interesser²³. Christian var i alt fald sluppet af med en egenrådlig og besværlig lensmand på et vigtigt, men trafikalt fjerrtliggende len. Om købmændene havde grund til at vente sig mere hensyn fra Magnus Gren end fra Olav Nilsson, er vel egentlig ikke så indlysende, hvis man tager deres tidligere udestående med den forhenværende Åbolensmand i betragtning. Men Magnus Gren ville næppe så egenrådigt handle ud over Christians ønsker, da han jo efter sit brud med Karl havde al grund til at knytte sin sag loyalt til Christians politik, der simpelthen var hans eneste vej tilbage til Sverige og hans svenske godser. Kunne det være betryggende for hansekøbmændene i Bergen, var det dog først og fremmest en gevinst for kongen. Christian havde imidlertid ingen grund til at rive købmændene ud af deres begejstring over det vundne resultat, der også efter hans mening var så stor en indrømmelse, at det ikke var nødvendigt at drøfte stadfæstelse af kontorets privilegier, hvilket endnu engang måtte udsættes.

Indre brud i den Tyske Ordensstat frem til 1454

Den Tyske ordensstat plagedes af indre modsætninger. På det kirkelige område havde de nordlige bispedømmer længe gjort krav på større uafhængighed i forhold til ordensmyndighederne. Under Baselkonciliet 1431-1449 tilspidsedes modsætningerne, fordi flere af bisperne repræsenterede et konciliaristisk standpunkt, mens højmasteren og den livlandske ordensmester holdt sig til paven og kurien²⁴. I en langvarig strid om Øsel bispedømme ansøgte den konciliaristiske bisp unionskongen Kristoffer om beskyttelse mod ordensmyndighedernes kuriale prætendent til bispe-

21. LUB IX nr. 225, HR II:4 nr. 349 §2-3, 351, CdS 30 s. 151, jfr. Daae 1879 s. 96f, W. Christensen 1895 s. 225-30.

22. CdS 30 s. 151, HR II:4 nr. 349 §2, NGL 2. rk. II:1 nr. 47, jfr. 59.

23. LUB IX nr. 225, HT II:4 nr. 349 §8, jfr. W. Christensen 1895 s. 227ff.

24. Lönnroth a.a. s. 211, Lögdberg 1935 s. 6ff, 77, 114ff, Olesen 1980 s. 338f, Enemark 1981 s. 66f.

stolen. De nordiske riger hyldede kirkeligt Baselkonciliet, og den danske konge kunne tillige henvise til en art kirkelig overhøjhed over Estland, der skrev sig fra danskeperioden fra erobringen 1219 til salget 1346. Derfor kunne Kristoffers protektoratsbrev til Øselbispen udstedt juli 1446 indebære en trussel mod Ordensstatens integritet²⁵.

Efter Kristoffers død anmodede Øselbispen Karl Knutsson om støtte, hvilket kunne blive yderligere farligt, eftersom Karl gjorde krav på gods i landskaberne Harrien og Wierland, som den livlandske ordensmester håndhævede dispositionen over²⁶. For Karl lå godsernes hovedinteresse sandsynligvis i beliggenheden langs handelsruten fra Novgorod til Reval. Den overordentligt indbringende handel med Ruslandsvarerne skind og voks fulgte Karl siden sin høvedsmandsperiode i Viborg i 1440'erne med levende opmærksomhed.

Men faren truede ordensledelsen fra flere bispedømmer. I 1450 søgte Dorpat domkapitel at sikre sig Birger Månsson, Karls repræsentant ved pavehoffet, som efterfølger på bispestolen, og da højmasteren ved kurien fik afværget denne trussel, dukkede året efter Christians broder grev Moritz af Oldenburg og Delmenhorst op som kandidat til bispestolen i Dorpat²⁷. Også denne mulighed blev forpurret gennem intrigespillet i Rom, men situationen illustrerer de nordiske kongers interesse i at blande sig i Ordensstatens indre anliggender.

Endnu alvorligere truedes ordensledelsen dog af utilfredshed blandt de verdslige stænder i den preussiske del. Adel og byer fandt hinanden i protest mod ordensledelsens hårdnakkede krigspolitik imod Polen-Litauen, der førte til nederlaget ved Tannenberg 1410, den ydmygende fred i Thorn 1411, nye indfald og hærgninger af polsk-litauiske tropper 1422 og hussiter i 1433²⁸. Det militære sammenbrud fulgtes af økonomisk sammenbrud for ordensledelsens blomstrende handel med rav og korn fra årtierne omkring 1400²⁹. De store handelsfirmaer Marienburg og Königsberg Grossschefferei registrerede en ruinerende tilbagegang i omsætnin-

25. ST III nr. 484 el. LECUB X nr. 251, jfr. nr. 237, 239-40, 262, KA s. 1064, 1068-70, 1078, 1081-82, 1091-92.

26. LECUB X nr. 356, 482, 496, 516-20, Lögdberg 1935 s. 117ff, 134ff, H. Rebas: Infiltration och handel. Studier i senmedeltida nord. Balticumpolitik i tiden omkr. 1440-1479. Göteborg 1976 s. 52-75, især s. 66ff, 72f, Olesen 1980 s. 340-42, Enemark 1981 s. 65-71, 109f, 113f.

27. Herom se LECUB XI nr. 48, 52, 105, 107, 124, Lögdberg 1935 s. 205-21, Enemark 1981 s. 204f.

28. Daenell II. s. 146ff.

29. Daenell I s. 176f, II s. 148f, jfr. C. Sattler: Handelsrechnungen des deutschen Ordens. Leipzig 1887, især Einleitung s. XIIff, XXIf, XXIVff, XXVIIIff.

gen, og da Ordensstaten søgte at kompensere de svindende handelsindkomster ved øget skattepres og toldtryk, mødte man modstand fra stænderne, både adel og byer, der krævede indflydelse på beskatningen og den økonomiske politik. Byerne, der længe havde følt en vis konkurrence fra ordenshandelen og føle sig hæmmede i deres handelspolitiske dispositioner i hanseforbundet, måtte tillige se deres tidligere blomstrende handel med det polsk-litauiske bagland ødelagt af Ordensstatens permanente krigstilstand med naboriget. Under disse omstændigheder indgik de preussiske byers repræsentanter februar 1440 et forbund med ridderskabet fra forskellige preussiske landskaber og beseglede kort efter en forbundsaf tale om at stå sammen imod ordensledelsens magtpolitik for at beskytte deres fælles interesser. Forbundets øjeblikkelige resultat blev afskaffelse af den upopulære pundtold på al vareomsætning³⁰.

Sådan var situationen, da Konrad v. Erlichhausen i 1441 efterfulgte Paul v. Rusdorf som højmaster. Konrad slog ind på en delvis ny politik. Han udnyttede den eksisterende modsætning mellem ridderskab og byer navnlig angående korneksporten og omkring gæsteretslovgivningen, hvor byerne ville sætte snævre grænser for de fremmedes, især hollændernes, handel direkte med de korneksporterende godsejere i byernes opland. Den nye højmaster tog godsejernes parti og genvandt derved til dels ridderskabets tillid, ganske vist ved yderligere at udfordre byerne³¹. Han genindførte tillige for at styrke statens finanser den pundtold, som stænderne netop havde fået afskaffet under forgængeren. Byerne ytrede ikke uden grund ængstelse for de øvrige hansebyers reaktion på denne omsætningsafgift, der let kunne fremkalde repressalier i form af nye afgifter eller restriktioner mod de preussiske byers handel. Højmasteren søgte tværtimod at hæmme byernes hanseatiske fællesoptræden og såvidt muligt løsrive de preussiske byer fra hanseforbundet, dels ved at sende egne forhandlere med de hanseatiske gesandtskaber, og dels ved at lægge særlig vægt på de problemer, der distancerede de preussiske byer fra lybsk politik og fra en mere generel hanseatisk stillingtagen³².

Den yderst bevidste preussiske godsejerpolitik, der krævede frie markeder og fri afsætning til hollandske engelske opkøbere tegner i 1430'erne og 1440'erne stadig skarpt konflikten mellem by og land i Preussen. Det resulterede i Danzig, der med sit betydelige skibsbesøg ramtes særlig

30. Daenell II s. 150ff, 156f.

31. K.E. Murawski: Zwischen Tannenberg und Thorn. Die Geschichte des Deutschen Ordens unter dem Hochmeister Konrad v. Erlichhausen 1441-1449. Göttingen 1953 s. 257.

32. Daenell II s. 157ff.

hårdt, i en skærpelse af gæsteretslovgivningen³³. Et andet og alvorligere modtræk fandt byen i et intensiveret opkøb af korn og tømmer i det polske bagland. I 1444 krævede den polske adel lettelse for skibsfarten på Weichel og bifolden Warthe, og i de samme år klagede den preussiske adel over, at polsk korn oversvømmede markedet i Danzig og trykkede kornpriserne³⁴. Det var netop i 1440'erne, det preussiske landbrug klagede over tilbageslag og krisetegn med øgede lønninger, vigende kornpriser og bedriftstab³⁵. Konkurrencen fra det polske korn må have øget problemerne, men gav stigende indkomster til Danzigs købmænd.

Konrad van Erlichausen førte en mindre udfordrende politik mod Polen, hvilket sikrede ydre fred, og hans godsejerspolitik tog delvis brodden af den indre opposition fra forbundet af 1440. Fra Danzig, der oprindeligt ikke havde hørt til de yderliggående byer, blev holdningen dog sikkert mere uforsonlig, og efter Konrads død i 1449 støttede handelskredse i byen en genskabelse af forbundet af 1440³⁶. Betingelserne var faktisk til stede under Konrads svage og ubeslutsomme brodersøn Ludvig v. Erlichausen. Både hos pave og hos kejser søgte forbundet anerkendelse dog uden held. I december 1453 erklærede kejser Frederik III efter forudgående domsafgørelse det preussiske forbund af 1440 for ophævet og ugyldigt³⁷. Det var næppe klogt af ordensledelsen at lade det komme til en så kompromisløs afgørelse, der kun svejsede modstanden sammen. I februar 1454 svarede forbundet med at opsige højmesteren huldskab og tro-skab og erklære Ordenen krig. Man tilbød kong Kasimir af Polen herredømmet, hvilket han tog imod, og omgående fulgte hans krigserklæring og officielle krav på inkorporation af Preussen³⁸. Ordensstaten var påny i krig med Polen, der nu kunne støtte sig til de oprørske stænders afvisning af Ordenens statsretslige krav på preussiske landskaber og byer.

Den ændrede politiske situation i Preussen betød næppe væsentlig ændring i Christians skarpe holdning til de preussiske hansebyer med forbud mod at føre engelsk gods og mod skibsfart gennem bæltet. I 1454 herske-

33. Forsamling i Elbing/Marienwerder marts 1435 (HR II:1 nr. 423, især §9 s. 367), svar på eng. klager dec. 1436 (HR II:2 nr. 76, især §36-37), forsamling i Elbing 1442 sept. (HR II:2 nr. 653, især §3-4).

34. M. Malowist: Die Handelspolitik des Adels in den Ostseeländern (Hansische Geschichtsblätter (cit. HGb11) 75 1957 s. 36f.

35. W. Abel: Agrarkrisen u. Agrarkonjunktur. Eine Geschichte der Land- und Ernährungswirtschaft Mitteleuropas seit dem hohen Mittelalter. 3. Aufl. Hamburg/Berlin 1978 s. 72f.

36. Lögdberg 1935 s. 234ff.

37. Lögdberg 1935 s. 232-40.

38. Daenell II s. 160f, W. Christensen 1895 s. 231f, Lögdberg 1935 s. 241f.

de fred mellem Danmark og Sverige, men hvis forholdet tilspidsedes påny, ville Christians blokadekrav til hansebyerne over for Sverige følge prompte under trussel om repressalier mod preussisk skibsfart i Øresund. For de preussiske byer var det naturligvis nærliggende at spore højmesterens fjendtlige intriger bag enhver vanskelighed for preussisk sundfart, og højmesteren måtte da også have en indlysende interesse i at slutte en nær alliance med Christian, der netop i de foregående år havde ført så skarp en politik imod hans oprørske undersåtter, og som bedre end højmesteren kunne ramme de preussiske byers vitale handelsnerve på det strategisk heldige sted, nemlig sundpassagen. Begge de stridende parter appellerede da også til den danske konge, de preussiske byer om uforstyrret sejlads gennem hans farvande, højmesteren om hjælp mod sine oprørske undersåtter³⁹. Hvis Christian ved den politik, der tjente hans egne interesser, kunne række højmesteren en hjælpende hånd i hans interne strid, har han næppe haft noget imod det under forudsætning af, at højmesteren havde noget at byde for en sådan alliance. Den politik, Christian hele tiden havde ført imod de preussiske byer for at presse dem til ikke at støtte hans fjender, svenskere og englændere, kunne med den nye politiske situation i 1454 muligvis bruges til at afpresse Ordensstaten indrømmelser.

For de preussiske byer var det altafgørende at få de øvrige hansebyers støtte – eller i det mindste velvillige neutralitet – i deres opgør med Ordensstaten. Derfor måtte de fælleshanseatiske interesser og modsætningerne til højmesteren og truslen fra landefyrsterne i det hele taget fremhæves i henvendelsen til Lybæk og de vendiske stæder⁴⁰. En nærliggende fællesinteresse kunne byerne naturligvis finde i forholdsregler til beskyttelse af deres handel og skibsfart. Her faldt Gerhards grove overgreb navnlig i øjnene, men de preussiske byer ønskede desuden Lybæks og hertug Adolfs diplomatiske støtte i forhold til Christian med henblik på dennes indgreb over for preussisk skibsfart⁴¹. Danzigrådmanden Markvard Knake søgte i forsommeren 1454 at vinde stemningen i Lybæk herfor. I slutningen af maj gav han i brev hjem udtryk for rygter om, at Christian havde til hensigt at fange den hanseatiske Baieflåde, der ventedes til sundet med årets forsyninger af fransk havsalt – som det hed sig –

39. HR II:4 nr. 218 s. 154f, J. Voigt: *Geschichte Preussens von ältesten Zeiten b.z. Untergang der Herrschaft des Deutschen Ordens VIII Königsberg 1838 s. 372f, Lögdberg 1935 s. 243f.*

40. HR II:4 nr. 218 især tilføjelsen s. 155f, nr. 221-22.

41. HR II:4 nr. 223, 228-29.

efter tilskyndelse fra højimesteren⁴². Hvis rygten i det hele taget har haft noget på sig, blev hensigten dog ikke realiseret.

Karl havde allerede før krigsudbruddet i Preussen støttet byerne og det preussiske forbund ved kurien, hvor hans repræsentant Birger Månsson også varetog forbundets interesser⁴³. Efter bruddet trådte Karls sympatier for byerne mere uskrømt frem. Selvom der ikke i øjeblikket herskede åben krig mellem Karl og Christian, tog de i den preussiske strid diametralt modsatte standpunkter, og Karl undlod ikke i sin baltiske propaganda at fremhæve mistanken om, at Christian stod bag Gerhards kapervirksomhed, og at den dansk-norske konge i det hele taget repræsenterede en trussel mod købmændenes handel og skibsfart, mens Karl tilbød at give rollen som handelens beskytter i hele Østersøområdet⁴⁴. Da det indvarslede dansk-svenske fredsmøde i Ronneby ved midsommer 1454 måtte opgives, fordi de danske repræsentanter tilsyneladende ikke mødte fuldtalligt frem, var Karl da heller ikke sen til i brev til Danzig at give Christian ansvaret for det forestående fredsbrud, der naturligvis måtte imødeses med bekymring af købmændene⁴⁵. Han advarede direkte mod Christian og Gerhard, som ifølge Karls påstand ved Bornholm lurede på at overfalde preussiske og polske skibe.

På et samtidigt hansemøde juni-juli i Lybæk overvejede man at sende fredsskibe i søen for at forsvare den hanseatiske skibsfart såvel i Nordsøen som Østersøen, og klager over overgreb afgik fra mødet både til Christian og til det danske rigsråd⁴⁶. Ja, hvis imødekommende svar ikke indløb fra Danmark, ville stæderne »binde banneret om stokken« (d.v.s. begynde krig), skriver Markvard Knake opmuntrende til Danzig om stemningen på mødet⁴⁷. Det var dog vist for optimistisk en vurdering. I det længste ville man undgå et brud med Christian og formåede hertug Adolf til at udvirke en sammenkomst med kongen og begge hans brødre⁴⁸. Karl havde også skrevet til Lybæk om det forliste Ronnebymøde og tilbudt købmændene sin beskyttelse. Fra hansemødet modtog han svar med anmodning om hans bistand til bekæmpelse af Gerhards kaperier – men dog altså intet om Christian⁴⁹. Man anmodede tillige om fredsskibe-

42. HR II:4 nr. 276, 278.

43. Lögdberg 1935 s. 235ff.

44. BSH III nr. 36-38.

45. BSH III nr. 36, W. Christensen 1895 s. 237f, Lögdberg 1935 s. 255f.

46. HR II:4 nr. 251, jfr. 248 §1-2, 249 §11, nr. 259-60.

47. HR II:4 nr. 281, jfr. 282-84.

48. HR II:4 nr. 248 §3, nr. 261-62, 284.

49. BSH III nr. 37-38.

nes tilladelse til at søge svensk havn under jagten på sørøverne. Denne tilladelse blev givet uden forbehold, men tillige tilbød den svenske konge store løfter om fri sundfart og anerkendte rettigheder på Skåneområdet, hvis købmændene ville hjælpe ham til at genvinde Skåne, Halland og Gotland⁵⁰. Også privilegier i Norge tilbød han mod bistand til at vinde dette rige »tilbage«. Det er tydeligt, at Karl søger at dreje det hanseatiske tilbud om alliance mod Gerhard til en alliance mod Christian, hvilket der absolut ikke kunne siges at ligge nogen tilskyndelse til i det lybske udspil. Der er i betragtning af den hanseatiske henvendelse til Adolf om at skaffe forhandlinger med Christian heller ikke grund til at antage, at man i Lybæk eller de øvrige vendiske stæder ønskede at tage noget brud med Danmark-Norge for at hjælpe Karl til besiddelsen af Skåne, Halland, Gotland og Norge. Men købmændene kunne naturligvis bruge Karls alliancetilbud og de privilegietilsagn, han tilbød, som pression i de forestående forhandlinger med Christian, der indtil videre havde vist sig utilbøjelig til at indrømme hanseaterne de privilegier i Norge og Danmark, som Karl så generøst tilbød.

De preussiske stæders appel til fælleshanseatisk optræden på Lybæk-mødet og Karls alliancetilbud var en advarsel til Christian om, at tiden måske var inde til indrømmelser til Lybæk og de vendiske stæder. Gerhard måtte holdes lidt i baggrunden, og der var atter brug for hertug Adolfs mellemkomst. Men hvordan ville Christian stille sig over for højesterens alliancetilbud og hvorfor saboterede han Ronnebyforhandlingerne med svenskerne?

Konklusion eller blot optakt til sidste akt

Gyldenstjernernes fredspolitik, der indledtes med juli-aftalerne 1449 på Gotland og resulterede i unionsakten i Halmstad 13/5 1450, der tilkendte Christian Danmark-Norge og Karl Sverige og ligestillede de to dynastiers vej til dansk-svensk unionstrone, strandede på Avaskærmødet midsommer 1451, da svenskerne ikke ville anerkende Dorotheas morgengavekrav på svenske len. I et storstilet erobringsforsøg 1452 satte Christian alle kræfter ind og ledede selv sammen med marsken Claus Rønnov erobringen af Västergötland til Vättern, mens Oluf Akselsen (Thott) og

50. HR II:4 nr. 293 el. BSH III nr. 39. De svenske krav på de skånske landskaber sigter til pantsættelsen til Magnus Eriksson 1332-60, da Valdemar Atterdag tilbageerobrede landskaberne uden at betale pantessummen, og 1361 erobrede Gotland.

den landflygtige Magnus Gren med flåden anfaldt Stockholm og hofmester Otte Nielsen (Rosenkrantz) og kammermester Eggert Frille på hjemmefronten inddrev de økonomiske ressourcer. Da erobringen ikke kunne gennemføres efter planen, måtte den militære kurs atter afløses af forhandlinger for at bevare erobringerne. Otte Nielsen trådte derfor tilbage august 1452, og Niels Eriksen (Gyldenstjerne) blev nu regeringens centrale skikkelse med Claus Rønnow og Ivar Akselsen (Thott) som danske og Erik Eriksen (Gyldenstjerne) og Birger Trolle som svenske forhandlere.

Mens Christian mere og mere samlede sine rigsråder omkring sig i sit styre og anvendte dem efter behov og efter sit politiske sigte, blev Karls styre stadig snævrere, idet han 1450 stødte Magnus Gren, 1453 Ture Turesson, Eggert Krummedige, Skarabispren og flere adelige fra Västergötland fra sig samtidig med, at han i sin regeringsførelse holdt ærkebispren og dennes mægtige slægtskreds så vidt muligt uden for betydningsfulde afgørelser. Selvom der næppe er grundlag for Karlskrønikens forræderibeskyldninger mod ærkebispren og Strängnäsispren allerede i 1452, var forholdet til kongen dog køligt. Karl støttede sig stadig tydeligere på tilhængere som Eringisle Nilsson, Birger Trolle, Erik Nipertz, Gregers Mattsson (Lillie), sin kansler Nicolaus Ryting og navnlig på den snævre slægtskreds Erik Eriksen (Gyldenstjerne), Gustav Karlsson (Gumsehuvud), Tord Karlsson (Bonde) og Erik Akselsen (Thott).

I Norge er Christians styre i nogen grad præget af nervøsitet over svensk infiltration. Tydelig mistillid præger hans holdning til ærkestiftet og Hamarispren, og ængstelsen med henblik på Båhus i december 1452 gjaldt nok heller ikke så meget slottets tykke mure, men måske snarere hovedsmandens holdning. Magnus Grens placering på Bergenhus og Hartvig Krummediges overmægtige position efter Sigurd Jonssons død afspejler formentlig også Christians almindelige mistro til sine norske råder, som han næppe kendte meget til. Det var måske også for at undgå at udfordre disse norske råder, at Christian veg uden om at stadfæste Bergenkontorets upopulære privilegier både i 1450 og 1453. I stedet ofrede han Olav Nilsson, som han åbenbart tillige kunne samle norsk modstand imod, og som tilsyneladende kunne fældes på klare juridiske overgreb.

Med Niels Eriksen (Gyldenstjerne) som dansk og broderen Erik Eriksen som svensk hofmester fra sommeren 1453 trak den politiske udvikling i retning af fredelig nordisk sameksistens. Forhandlinger om permanent fred var planlagt til et møde i Ronneby midtsommer 1454 på basis af krigsafslutningens geografiske status quo, der tillod nordiske adelige

stormænd at indgå selvstændige troskabsaftaler med fyrsterne og overlod rigsråder fra begge riger at træffe bindende traktater om rigernes slotte, grænser og militære dispositioner. Kongerne havde svært ved at acceptere disse politiske principper. Karls retssag mod Västgötaherreerne september 1453 viser det. Christian var næppe heller begejstret, men måtte finde sig i fredskursen, så længe han ikke kunne skaffe økonomisk udvej for en fortsættelse af krigen. Men hvordan ville kongerne kunne udnytte den nye baltiske konflikt i Preussen? Kunne Karl skaffe sig hanseatisk støtte imod Christian, eller ville Christian kunne udnytte højmesterens alliancetilbud i en fornyet krig om Sverige? Var aflysningen af Ronneby-mødet varsel om dansk brud med den indledte fredskurs? Hvor længe ville mon Gyldenstjerne kunne dominere den diplomatiske kontakt mellem rigerne, og hvilken ny konstellation ville i givet fald blive alternativet?

På de følgende sider bringes en række oppositionsindlæg fra disputats-handlinger. Der er tale om Erik Ulsigs mod Esben Albrechtsens »Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404«, Troels Dahlerups mod Frede P. Jensens »Danmarks konflikt med Sverige 1563-1570« samt Vagn Dybdahls mod Ole Degns »Rig og fattig i Ribe«